

**Uchwała Nr/...../2020
Rady Gminy Wielka Nieszawka
z dnia2020 r.**

**w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami
Gminy Wielka Nieszawka na lata 2021–2024**

Na podstawie art.18 ust.2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2020 r.poz. 713 i 1378) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282, 782 i 1378)

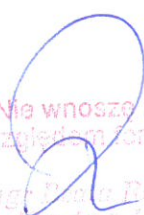
uchwała się, co następuje:

§ 1. Uchwała się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wielka Nieszawka na lata 2021-2024 stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Wielka Nieszawka.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od ogłoszenia uchwały w Dzienniku Urzędowym Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

WÓJT
mgr Krzysztof Czarnecki

Nie wnoszę zastrzeżeń
pod względem formalno-prawnym
mgr Danuta Romanowska
Radca Prawny
TRAWAG

Uzasadnienie

do Uchwały nr Rady Gminy Wielka Nieszawka z dnia.....2020 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Wielka Nieszawka na lata 2021-2024.

Potrzeba i cel podjęcia uchwały:

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami zostały ustawowo włączone do katalogu zadań samorządów terytorialnych. Art. 7 ust. 1 pkt. 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2020 r.poz. 713) stanowi, że zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych Gminy. W szczególności zadania własne Gminy obejmują sprawy ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Z art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282) wynika obowiązek sporządzenia przez Wójta gminnego programu opieki nad zabytkami. Program ten sporządza się na okres 4 lat. Celem programu jest rozpoznanie stanu zachowania dziedzictwa kulturowego Gminy, zahamowanie degradacji substancji zabytkowej i zachowanie wartościowych zasobów dziedzictwa kulturowego oraz kształtowanie atrakcyjnego wizerunku Gminy. *Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Wielka Nieszawka na lata 2021-2024* uzyskał wymaganą prawem pozytywną opinię Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i podlega przyjęciu przez Radę Gminy Wielka Nieszawka.

Różnica między istniejącym a projektowanym stanem prawnym:

Uchwalenie programu wypełnia wymóg ustawy, jednocześnie pozwala zebrać w jednym dokumencie informacje dotyczące aktualnego stanu ochrony zabytków i zamierzeń Gminy w tym zakresie w najbliższych latach, co umożliwi monitorowanie podejmowanych działań w dziedzinie opieki nad zabytkami.

Przewidywane skutki społeczne i gospodarcze:

Określenie w programie działań zmierzających do zachowania i poprawy stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Wielka Nieszawka przyczyni się do podniesienia świadomości tożsamości kulturowej, jakości życia i atrakcyjności turystycznej Gminy oraz jego promocji w regionie.

Skutki finansowe związane z wejściem w życie uchwały, źródło finansowania:

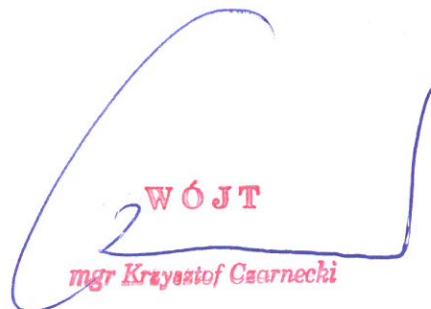
Podjęcie uchwały nie wywołuje bezpośrednich skutków finansowych dla budżetu Gminy, w związku z tym nie określa się źródeł finansowania. Konkretnie działania w kolejnych latach będą się odbywały w oparciu o corocznie uchwalany budżet Gminy, gdzie zostaną zaplanowane stosowne kwoty.

Opinia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w sprawie Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Wielka Nieszawka w formie zbioru kart adresowych:

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Wielka Nieszawka w formie zbioru kart adresowych została pozytywnie zaopiniowana przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Toruniu odrębnymi pismami, tj. odrębnym dla GEZ w zakresie zabytków architektury i budownictwa oraz odrębnym dla GEZ w zakresie zabytków archeologicznych.

Zarządzenie w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Wielka Nieszawka:

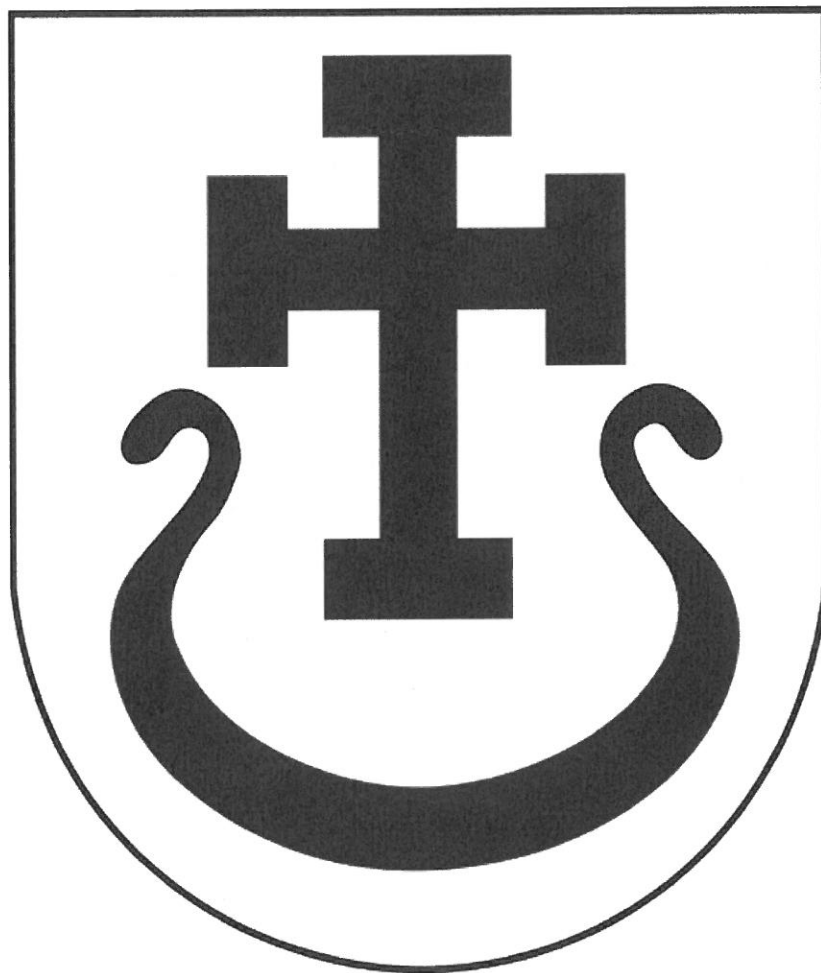
Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Wielka Nieszawka w formie zbioru kart adresowych została przyjęta Zarządzeniem nr 92/2020 Wójta Gminy Wielka Nieszawka z dnia 19.11.2020 r. w sprawie utworzenia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Wielka Nieszawka.

WÓJT
mgr Krzysztof Gaernecki

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI

NA LATA 2021 - 2024

GMINA WIELKA NIESZAWKA

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	2
1.1. Położenie Gminy Wielka Nieszawka -----	3
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	6
2.1. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce-----	7
2.2. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego-----	14
2.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu -----	16
2.4. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy-----	23
3. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY WIELKA NIESZAWKA	40
3.1. Zarys historii obszaru gminy-----	40
3.2. Krajobraz kulturowy -----	47
3.3. Zabytki nieruchome -----	48
3.4. Zabytki archeologiczne -----	50
3.5. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych -----	51
3.6. Dziedzictwo niematerialne -----	52
4. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY	55
4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków-----	55
4.2. Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków-----	55
4.3. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków gminy Wielka Nieszawka -----	55
4.4. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy -----	56
5. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY - ANALIZA SZANS I ZAGROZEŃ	58
5.1. Analiza SWOT-----	58
5.2. Stan zachowania zabytków nieruchomych oraz istotne zagrożenia -----	62
5.3. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia -----	62
6. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE, PRIORYTETY I KIERUNKI DZIAŁAŃ GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	65
7. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	71
8. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	72
9. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	74
9.1. Dotacje-----	74
9.2. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego -----	78
9.3. Środki europejskie-----	83
10. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW	86
11. ANEKSY	87
11.1. ANEKS NR 1 -----	87
11.2. ANEKS NR 2 -----	92

1. WSTĘP

Dziedzictwo kulturowe, to zarówno dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, jak i naszych czasów. Do dziedzictwa kulturowego oprócz dziedzictwa archeologicznego, architektonicznego i dziedzictwa sztuki zaliczamy także przejawy życia takie jak np. formy gospodarowania, przejawy rozwoju społeczności i inne elementy stanowiące o naszej kulturze.

Świadomość potrzeby ratowania i ochrony zabytków jest coraz powszechniejsza wśród mieszkańców. Dbanie o należyty stan i atrakcyjny wygląd zabytków są naszym obywatelskim obowiązkiem. Rewitalizacja poszczególnych obiektów, jak również całych zespołów zabudowy jest szansą na ich uratowanie. W takich przedsięwzięciach pomagać ma, wynikający ze społecznej potrzeby, gminny program opieki nad zabytkami, przewidziany przez ustawę o ochronie i opiece nad zabytkami. Jest także czynnikiem w upowszechnianiu wiedzy i pomaganiu właścicielom zabytków w dbaniu o dobrą kondycję substancji zabytkowej. Aby gmina stała się piękna dla mieszkańców i atrakcyjna dla turystów, trzeba zadbać o lokalne zabytki.

Gminny program opieki nad zabytkami dla Gminy Wielka Nieszawka na lata 2021-2024 wyznacza cele przy jego realizacji po pozytywnym zaopiniowaniu przez Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i właściwym przyjęciu w drodze uchwały Rady Gminy w Wielkiej Nieszawce.

Dokument ten został opracowany w oparciu o obowiązujące przepisy prawne dotyczące zagadnień związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami, a także wprowadza zmiany w stosunku do istniejącego stanu zabytków zlokalizowanych na terenie Gminy Wielka Nieszawka.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest dokumentem o charakterze uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania w gminie. Jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Program opieki nad zabytkami stanowi podwalinę współpracy między samorządem gminy, właścicielami zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

1.1. Położenie Gminy Wielka Nieszawka

Gmina Wielka Nieszawka położona jest w centralnej części województwa kujawsko-pomorskiego. Wraz z pozostałymi ośmioma gminami, w tym jedną gminą miejską, wchodzi w skład powiatu toruńskiego. Jest również jedyną gminą w ramach granic administracyjnych powiatu toruńskiego położoną na lewym brzegu Wisły. Od strony zachodniej sąsiaduje z powiatem bydgoskim – Gmina Solec Kujawski, od strony południowej z powiatem inowrocławskim – Gmina Gniewkowo i Gmina Rojewo oraz aleksandrowskim – Gmina Aleksandrów Kujawski. Północno-wschodnią granicę gminy wyznacza rzeka Wisła. Gminami sąsiadującymi z nią od wschodu są Lubicz i Obrowo, natomiast od północy graniczy ona z gminą Zławieś Wielka. Północną granicę gminy wyznacza również przebieg administracyjnej granicy Gminy Miasta Toruń, będącej miastem na prawach powiatu. W skład Gminy Wielka Nieszawka wchodzi sołectwa Brzoza, Cierpice, Mała Nieszawka i Wielka Nieszawka, będąca centrum administracyjnym gminy. Powierzchnia gminy wynosi 216,28 km².

Obecnie gęstość zaludnienia w gminie wynosi 24 osoby/km². Znaczną część jej powierzchni zajmuje Ośrodek Szkolenia (poligon) CSAiU - około 12.400 ha (57% całkowitej powierzchni). Fakt ten w połączeniu ze znaczącym udziałem powierzchni leśnej w całkowitej powierzchni gminy zdeterminował rozwój przestrzenny, w którym skupiska ludności skoncentrowane są głównie w jej północnej części, na terenie sołectw Wielka Nieszawka, Mała Nieszawka, Cierpice, a także we wschodniej części gminy – sołectwo Brzoza. Przeważająca większość mieszkańców zasiedla Małą Nieszawkę, Wielką Nieszawkę oraz Cierpice. Pod koniec roku 2019 gminę zamieszkiwało łącznie 5.238 osób (dane GUS XII.2019). Na przestrzeni lat liczba ludności gminy stale się powiększa.

Gmina Wielka Nieszawka położona jest na terenie mezoregionu Kotliny Toruńskiej należącego do makroregionu Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej oraz na południowym skraju gminy do mezoregionu Równiny Inowrocławskiej, należącej do makroregionu Pojezierza Wielkopolskiego. Krajobraz gminy kształtują terasy pradoliny Wisły. Na wyżej położonych terasach ukształtował się kompleks wydm śródlądowych, które z czasem zostały porośnięte przez bory sosnowe z przeważającym borem suchym, które są dominującym drzewostanem w tym regionie ze względu na ubogą piaszczystą glebę. W krajobrazie gminy dominują lasy stanowiące około 83,1 % powierzchni, natomiast grunty sklasyfikowane jako grunty leśne stanowią aż 86%

powierzchni. Są one częścią większego kompleksu lasów Puszczy Bydgoskiej. W związku z bogatymi walorami przyrodniczymi prawie cały obszar gminy objęty jest różnymi formami ochrony przyrody. Największą powierzchnię zajmują obszary chronionego krajobrazu Wydm Kotliny Toruńsko-Bydgoskiej oraz Wydmowy na południe od Torunia. Na terenie gminy ustanowiono również obszary ochrony Natura 2000, dyrektywy ptasiej Dolina Dolnej Wisły oraz dyrektywy siedliskowej Nieszawska Dolina Wisły, Wydmy Kotliny Toruńskiej, Leniec w Chorągiewce i Dybowska Dolina Wisły. Na jej obszarze znajduje się również 8 pomników przyrody oraz około 65 ha użytków ekologicznych. Według danych GUS prawne formy ochrony przyrody obejmowały swoim obszarem na terenie gminy ponad 154 km². Na terenie gminy dominują grunty orne V i VI klasy, stanowiące około 45% ogólnej powierzchni gruntów rolnych.

Jeśli chodzi o sieć hydrograficzną, gmina leży w bezpośrednim sąsiedztwie rzeki Wisły, która wyznacza jej północną i wschodnią granicę. Główne ciek wodne znajdujące się na obszarze gminy mają swoje bezpośrednie ujście w rzece Wiśle. Na terenie gminy można wyróżnić dwie główne zlewnie – Strugi Zielonej przepływającej w okolicach Cierpic i Tażyny, która przepływa wzdłuż jej południowo-wschodniej granicy. Na terenach bezpośrednio sąsiadujących z rzeką Wisłą znajdują się starorzecza oraz liczne sztuczne stawy, wykorzystywane na potrzeby rekreacji i wypoczynku oraz wędkarstwa – głównie w okolicach Małej Nieszawki. Nie występują natomiast na terenie gminy naturalne zbiorniki wodne w postaci jezior.

Gmina Wielka Nieszawka jest bardzo dobrze skomunikowana. Przez gminę przebiega fragment autostrady A1 z dogodnym dostępem do tego szlaku komunikacyjnego poprzez węzeł drogowy Wielka Nieszawka i fragment istniejącej drogi ekspresowej S10, która w najbliższych latach będzie zmodernizowana do dwóch pasów ruchu wraz z budową nowego odcinka Toruń-Bydgoszcz o długości około 50 km. Przez gminę przebiegają również szlaki komunikacyjne o dużym znaczeniu transportowym takie jak:

- droga krajowa nr 10 relacji Szczecin-Warszawa,
- droga krajowa nr 15 relacji Trzebnica-Ostróda,
- droga krajowa 91 relacji Gdańsk-Częstochowa.

Na obszarze gminy znajdują się również:

- droga wojewódzka nr 273, służąca jako główny ciąg komunikacyjnej aglomeracji Mała Nieszawka, Wielka Nieszawka, Cierpice oraz komunikujący wspomniane tereny z Gminą Miasta Toruń
- droga wojewódzka nr 250 przebiegająca przez teren mieszczącego się na terenie gminy poligonu od Suchatówki do Służewa, komunikująca jej północno-zachodnią część z ościennymi gminami przy jej południowej granicy.

Pozostałe szlaki komunikacyjne o statusie drogi wojewódzkiej znajdujące się na terenie gminy to drogi wojewódzkie numer 200, 258 i 586. Na terenie gminy znajdują się również dwie drogi powiatowe, jedna o numerze 2033 łącząca Cierpice z Rojewem i Inowrocławiem oraz o numerze 2034 łącząca Chorągiewkę z Toruniem. Sieć komunikacyjną uzupełniają drogi gminne o łącznej długości ponad 70 km. Przez teren gminy przebiegają dwie magistrale kolejowe: 353 Poznań Wschód-Skandawa i 18 Kutno-Piła Główna. Dostęp do transportu szynowego mieszkańcom gminy zapewnia znajdujący się w Cierpicach dworzec kolejowy na trasie kolejowej relacji Toruń-Bydgoszcz oraz znajdujący się nieopodal Małej Nieszawki dworzec Toruń-Kluczyki znajdujący się w granicach administracyjnych Torunia. Na terenie gminy kursuje również regularna komunikacja autobusowa. W 2018 roku na terenie gminy było 3,9 km ścieżek rowerowych (dane GUS).

W 2019 roku w Gminie Wielka Nieszawka funkcjonowało 648 podmiotów zarejestrowanych w rejestrze REGON. Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą stanowiły 510 podmiotów spośród wszystkich zarejestrowanych. W działalności gospodarczej na terenie gminy przeważają mikroprzedsiębiorstwa (617 podmiotów zatrudniających od 0 do 9 osób w roku 2019). Wśród osób fizycznych najpopularniejszą formą działalności są handel hurtowy i detaliczny, budownictwo oraz naprawa pojazdów. Spośród wszystkich podmiotów 23 prowadziły działalność związaną z rolnictwem, leśnictwem, łowiectwem i rybołówstwem, natomiast w sektorze budownictwa 163 podmioty.

Na terenie gminy znajdują się dwie szkoły podstawowe w Cierpicach i Małej Nieszawce. Na terenie Małej Nieszawki funkcjonuje Gminne Centrum Kultury oraz jedna biblioteka. Głównymi atrakcjami o znaczeniu regionalnym i ponadregionalnym są Olenderski Park Etnograficzny oraz Centrum Sportu i Rekreacji Olender. W 2019 roku na terenie gminy znajdowały się 4 hotele.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawę prawną opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282, 782), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorzady wojewódzkie, powiatowe oraz gminne, na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami:

1. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
2. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
3. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
4. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
5. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
6. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
7. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Dla realizacji wskazanych celów program określa zasady dotyczące finansowania i inicjowania działań ochronnych w stosunku do środowiska kulturowego, w skład którego wchodzi obiekty zabytkowe oraz tereny archeologiczne na obszarze Gminy Wielka Nieszawka. Jednocześnie nakłada następujące obowiązki i uprawnienia:

1. uwzględniania w strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 18 i 19);
2. uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 20);
3. prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art. 22 ust. 4);
4. przyjmowania zawiadomień o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 33 ust. 1 i 2);
5. sporządzania przez wójta gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust. 1);
6. obowiązek przyjęcia przez radę gminy gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust. 3);
7. sporządzenia i przedstawienia radzie gminy sprawozdania z realizacji programu (art. 87 ust. 5).

2.1. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Ochronę dziedzictwa kulturowego oraz opiekę nad zabytkami w Polsce reguluje Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, która nakłada na państwo i obywateli obowiązek ochrony zabytków, co zostało zawarte w:

- art. 5 Konstytucji RP, określającym dziedzictwo narodowe jako wartość strzeżoną przez państwo polskie;
- art. 6 ust. 1 Konstytucji RP mówiącym, że Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju;

- art. 85 Konstytucji RP stanowiącym, że każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie.

W świetle ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami opieka sprawowana jest przez właściciela lub posiadacza i polega w szczególności na zapewnieniu warunków (art. 5):

1. naukowego badania i dokumentowania zabytku;
2. prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
3. zabezpieczenia zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
4. korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
5. popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ponadto ustawa definiuje m.in. podstawowe pojęcia z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami oraz przedmiot, zakres, formy i sposób ich ochrony. Bez względu na stan zachowania ochronie podlegają (art 6 ust. 1):

1. zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.
2. zabytki ruchome będące, w szczególności:
 - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,

- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. z2019r. poz.1479),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzielami oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.
3. zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej (art. 6 ust. 2).

Ustawa określa także sposób i formy ochrony zabytków, którymi są (art. 7):

1. wpis do rejestru zabytków,
 - 1a. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
2. uznanie za Pomnik Historii,
3. utworzenie parku kulturowego,
4. ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej.

Zgodnie z art. 16 ustawy:

1. Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.
- 1a. Rada gminy ogłasza w prasie miejscowej oraz przez obwieszczenie, a także w sposób zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości, o podjęciu prac nad utworzeniem parku kulturowego, określając formę, miejsce i termin składania wniosków dotyczących projektu uchwały o utworzeniu parku kulturowego, nie krótszy jednak niż 21 dni od dnia ogłoszenia.
2. Uchwała określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia, o których mowa w art. 17 ust. 1.
3. Wójt (burmistrz, prezydent miasta), w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy.
4. W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem.
5. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na terenie których ten park ma być utworzony.
6. Dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.

Zgodnie z art. 18:

1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji [...] strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej.
2. W [...] planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:
 - 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;

- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

W myśl art. 19:

1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:
 - 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
 - 3) parków kulturowych.
- 1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:
 - 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.
- 1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:
 - 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
 - 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.
2. W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.
3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone

ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 20 stanowi, że projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

W art. 21 zapisano, że ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Według art. 22 ust. 4 wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

Ustawa definiuje obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do obowiązków gminy należy m.in.:

- sporządzenie gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87);
- sporządzenie gminnego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, opracowanego zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 25 sierpnia 2004 roku.

W art. 81 wskazano możliwość uzyskania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, ale także przy zabytkach ujętych w gminnej ewidencji zabytków:

1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.
2. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

Szczegółowo określono obowiązki gminy w stosunku do obiektów zabytkowych objętych ochroną, których gmina jest właścicielem lub posiadaczem. Są one zawarte w art. 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71, 72 ww. ustawy.

Wzmiankowany wyżej art. 87 ustawy określa obowiązek gminy dotyczący sporządzenia i uchwalenia gminnego programu opieki nad zabytkami:

- program powinien być opracowany na okres 4 lat;
- program służy celom określonym w ustawie (wymienionym w rozdz. 2 niniejszego opracowania);
- program ogłoszony jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym;
- z realizacji programu wójt, burmistrz, prezydent miasta sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy.

Ustawa o samorządzie gminnym określa zadania własne gminy. Należą do nich zadania obejmujące m.in. następujące kwestie:

- ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej;
- gminnych mostów, dróg, ulic, placów oraz organizacji ruchu drogowego;
- kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- kultury fizycznej i turystyki;
- cmentarzy gminnych;
- utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych;
- promocji gminy.

Przy sporządzaniu programu wzięto pod uwagę również następujące akty prawne:

- ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2020 r. poz. 293);
- ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. 2020 poz. 1333);
- ustawę z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2020 r. poz. 1219);
- ustawę z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2020 r. poz. 55);

- ustawę z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2020 r. poz. 65);
- ustawę z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r. poz. 194);
- ustawę z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2020 r. poz. 1057).

2.2. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Rządowymi dokumentami tworzącymi ramę do mecenatu oraz nowoczesnej polityki względem materialnej poprawy stanu zabytków są:

I. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

Celem głównym Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami jest:
Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami.

Jest on wdrażany przez trzy cele szczegółowe oraz poprzez odpowiednie kierunki działania:

- Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego
 - Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym
 - Szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami
 - Budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym
 - Merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach
 - Konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami

- Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym
 - Wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich
 - Ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich
 - Wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego
 - Powołanie Centrum Architektury Drewnianej
- Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami
 - Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami
 - Upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy)
 - Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego
 - Podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje
- Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego
 - Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości
 - Kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami
 - Tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
 - Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami
 - Program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego

II. Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju do 2030 r.

Uchwałą nr 239/2011 z dnia 13 grudnia 2011 r. Rada Ministrów określiła koncepcję przestrzennego zagospodarowania kraju do 2030 roku, która będzie realizowana poprzez cele szczegółowe:

- Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności
- Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów
- Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej
- Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski
- Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa
- Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

2.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Wielka Nieszawka wykazuje zgodność, zarówno z programami o charakterze wojewódzkim, jak i powiatowym, a w szczególności z następującymi programami strategicznymi i ich celami:

I. Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do 2030 roku - Strategia Przyspieszenia 2030+

Strategia Rozwoju Województwa Kujawsko-Pomorskiego w nowej perspektywie do roku 2030 jest obecnie w fazie przygotowania. W dniu 15 lipca 2020 roku Uchwałą 27/1168/20 Zarządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego został przyjęty projekt Strategii rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do 2030 roku - Strategii Przyspieszenia 2030+. W związku z przyjęciem projektu strategii można prognozować, ostatecznie jakie kierunki rozwoju będą priorytetowymi w najbliższej dekadzie oraz w ramach jakich działań będą one realizowane.

Celem nadrzędnym jaki przyświeca mającej niebawem wejść w życie strategii województwa jest *Jakość życia typowa dla wysoko rozwiniętych regionów europejskich*.

W ramach zdefiniowanej wizji wyszczególniono cele główne, które dotyczą różnych sfer rozwoju województwa i poprawy życia jego mieszkańców. Należą do nich:

- Skuteczna edukacja
- Zdrowe, zamożne i aktywne społeczeństwo
- Konkurencyjna gospodarka
- Dostępna przestrzeń i czyste środowisko
- Spójne i bezpieczne województwo

W ramach poszczególnych celów głównych można wyróżnić cele operacyjne uszczegóławiające zakres działań w ramach danego zagadnienia. Celem operacyjnym ujętym w strategii, który wprost w swojej tematyce odnosi się do sfery kulturalnej i dziedzictwa jest kultura, sztuka i dziedzictwo narodowe. W jego ramach można wyszczególnić kilka kierunków działań, którymi są:

- Kształtowanie tożsamości regionalnej mieszkańców województwa - kierunek dotyczy ogółu działań mających na celu kształtowanie i wzmocnienie poczucia przynależności do społeczności i zamieszkiwania na terytorium województwa kujawsko-pomorskiego
- Kultywowanie tożsamości lokalnej mieszkańców województwa - kierunek dotyczy ogółu działań mających na celu kształtowanie i wzmocnienie poczucia przynależności do lokalnych społeczności, związanych z charakterystycznym dla danego miejsca

dziedzictwem świadczącym o odrębności przejawiającym się w zwyczajach, obrzędowości, strojach, innych wyznacznikach lokalności

- Kultywowanie postaw patriotycznych mieszkańców województwa
- Rozwój oferty kulturalnej o znaczeniu lokalnym i regionalnym - kierunek dotyczy działań związanych z rozwojem oferty instytucji kultury, oferowanej na poziomie lokalnym i regionalnym (kultura masowa)
- Rozwój oferty kulturalnej o znaczeniu krajowym i międzynarodowym - kierunek dotyczy działań związanych z rozwojem wyspecjalizowanej oferty instytucji kultury (kultury wysokiej)
- Rozwój edukacji kulturalnej oraz upowszechnianie kultury wśród mieszkańców regionu - kierunek dotyczy ogółu działań ukierunkowanych na kształtowanie wrażliwości kulturalnej oraz zainteresowania ofertą kultury (działania informacyjne, promocyjne, edukacyjne prowadzące do zwiększenia partycypacji w życiu kulturalnym)
- Upowszechnianie dostępu do zasobów kultury poprzez ich cyfryzację - kierunek dotyczy ogółu działań mających na celu ułatwienie dostępu do zasobów kultury oraz prowadzonych działalności kulturalnych poprzez udostępnianie w wersji cyfrowej zbiorów lub dokonywanie transmisji (względnie publikowanie nagrań) wydarzeń kulturalnych (spektakle, koncerty, itp.). Obejmuje zarówno przedsięwzięcia zakładające udostępnianie bezpłatne, jak i komercyjne – zarówno poprzez internet, jak i na nośnikach
- Digitalizacja i udostępnianie zasobów bibliotek - kierunek dotyczy digitalizacji i udostępniania zbiorów bibliotecznych w celu upowszechnienia czytelnictwa oraz ułatwienia dostępu mieszkańcom województwa kujawsko-pomorskiego do zbiorów bibliotecznych.

Zagadnienia związane z szeroko pojętą kulturą oraz ochroną dziedzictwa kulturowego są podejmowane również w ramach pozostałych celów głównych, operacyjnych i kierunków działań określonych przez strategię:

Cel główny: Skuteczna edukacja**Cele operacyjne: Wysoka jakość kształcenia i wychowania**

Kierunek rozwój edukacji regionalnej dotyczy wszelkiego rodzaju działań o charakterze edukacyjnym, promocyjnym lub organizacyjnym związanych z rozwojem edukacji regionalnej. Dotyczy także wyposażenia mieszkańców regionu w wiedzę i nowoczesne materiały w zakresie edukacji regionalnej oraz rozwijania zainteresowań młodzieży literaturą, historią, geografiami, zabytkami, przyrodą, tradycją i kulturą regionu.

Cel główny: Dostępna przestrzeń i czyste środowisko**Cele operacyjne: Infrastruktura rozwoju społecznego**

Rozwój infrastruktury kultury i sztuki. Kierunek ten dotyczy działań inwestycyjnych mających na celu stworzenie lub poprawę warunków lokalowych dla prowadzenia działań z zakresu kultury i sztuki bez względu na rodzaj, charakter i rangę danej instytucji.

Cel główny: Dostępna przestrzeń i czyste środowisko**Cele operacyjne: Środowisko przyrodnicze**

Zachowanie, wzmacnianie oraz promocja potencjału dziedzictwa przyrodniczego województwa przewiduje działania służące rozwojowi działalności gospodarczych na bazie walorów środowiskowych, które powinny być realizowane w ramach kierunku „Wykorzystanie lokalnych walorów przyrodniczych i kulturowych dla rozwoju działalności gospodarczych o charakterze turystycznym”.

Cel główny: Dostępna przestrzeń i czyste środowisko**Cele operacyjne: Przestrzeń kulturowa**

Ochrona, zachowanie, odnowa, wzmacnianie i promocja dziedzictwa kulturowego województwa. Kierunek ma charakter ogólny i dotyczy wszystkich działań mających na celu ochronę, zachowanie, wzmacnianie potencjału oraz promocję dziedzictwa kulturowego województwa.

Adaptacja obiektów dziedzictwa kulturowego dla celów publicznych i komercyjnych. Kierunek dotyczy wykorzystania obiektów dziedzictwa kulturowego dla celów np. prowadzenia

instytucji kultury, edukacji, działalności noclegowych, gastronomicznych, handlu, innego rodzaju usług publicznych lub komercyjnych.

Cel główny: Dostępna przestrzeń i czyste środowisko

Cele operacyjny: Potencjały endogeniczne

Wykorzystanie lokalnych walorów przyrodniczych i kulturowych dla rozwoju działalności gospodarczych o charakterze turystycznym. Kierunek dotyczy działań związanych z realizacją zagospodarowania i prowadzeniem działalności gospodarczej adresowanej do osób przybywających z uwagi na obecność walorów przyrodniczych, walorów dziedzictwa kultury.

Tworzenie i zagospodarowanie szlaków turystycznych wraz z infrastrukturą towarzyszącą. Kierunek dotyczy ogółu działań mających na celu tworzenie i zagospodarowanie szlaków turystycznych, służących udostępnianiu walorów środowiskowych i kulturowych (potencjałów endogenicznych), oraz stanowiących infrastrukturę wzmacniającą atrakcyjność turystyczną danego obszaru.

Wybrane projekty w sferze kultury:

- Wsparcie opieki nad zabytkami województwa kujawsko-pomorskiego
- Kujawsko-Pomorskie – rozwój poprzez kulturę
- Kujawsko-Pomorskie spotkania z historią
- Kujawsko-Pomorskie – promocja poprzez kinematografię
- Rozbudowa Opery Nova
- Rozbudowa Muzeum Archeologicznego w Biskupinie
- Rozbudowa Filharmonii Pomorskiej
- Kultura w zasięgu 3.0
- Biblioteki XXI wieku - rozbudowa i modernizacja infrastruktury wojewódzkich bibliotek publicznych
- Artefakty przeszłości symbolem tożsamości regionalnej

II. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Kujawsko-Pomorskiego

(Uchwała nr XI/135/03 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 26 czerwca 2003 r. w sprawie uchwalenia Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Kujawsko-Pomorskiego)

Zasady kształtowania przestrzeni oraz kierunki zagospodarowania dla terenów wchodzących w skład administracyjnych granic województwa Kujawsko-Pomorskiego określone zostały w obowiązującym planie zagospodarowania przestrzennego województwa Kujawsko-Pomorskiego uchwalonym Uchwałą nr XI/135/03 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 26 czerwca 2003 r.

W dniu 24 czerwca 2019 r. uchwałą nr VIII/135/19 Sejmik Województwa Kujawsko-Pomorskiego przyjął Plan zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego, który na mocy Rozstrzygnięcia Nadzorczego Nr 66/2019 Wojewody Kujawsko-Pomorskiego w dniu 31 lipca 2019 roku utracił ważność. Obecnie nadal trwają prace nad nowym Planem Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Kujawsko-Pomorskiego, który jest w fazie projektu przyjętego w drodze uchwały nr 14/588/18 Zarządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 12 kwietnia 2018 r. W perspektywie czasowej ma on obowiązywać do roku 2030, czyli zgodnie z Koncepcją Przestrzennego Zagospodarowania Kraju (KPZK2030).

Podstawowym celem zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego wg wskazanego powyżej dokumentu jest „Zbudowanie struktur funkcjonalno-przestrzennych podnoszących konkurencyjność regionu i jakość życia mieszkańców”.

Zostały także określone trzy cele szczegółowe, z których jeden bezpośrednio odnosi się do dziedzictwa kulturowego:

„Zwiększenie atrakcyjności regionu w wymiarze europejskim jako pochodnej jego walorów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego, wysokich standardów życia mieszkańców, wysoce sprawnych systemów infrastruktury technicznej, dogodnych powiązań ze światem zewnętrznym”.

Zauważono poprawę stanu krajobrazu i środowiska naturalnego, wskazując jednocześnie na potrzebę poprawy warunków życia mieszkańców oraz infrastruktury technicznej. Określono również zasady, które powinny być spełnione w celu zachowania dziedzictwa kulturowego regionu:

- zachowanie dziedzictwa kulturowego w stanie umożliwiającym jego przetrwanie dla przyszłych pokoleń
- harmonijne kształtowanie krajobrazu kulturowego
- dbałość o integralność zabytkowych struktur urbanistycznych i ruralistycznych

Określono również kierunki działań związane z rozwojem i kształtowaniem sieci osadniczej, a wśród nich znalazły się również zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego polegające na rewaloryzacji zabytkowych układów urbanistycznych, ograniczeniu ruchu samochodowego z centrów największych miast oraz konserwacji i turystycznym wykorzystaniu ruin zamków. Kontynuowane są również działania związane z zachowaniem dziedzictwa dla przyszłych pokoleń, szczególnie poprzez ochronę obszarów o wysokich wartościach środowiska przyrodniczego i kulturowego: brzesko-radziejowskiego, doliny Drwęcy, doliny Osy, doliny Wisły, górznińskiego, kcyńsko-żnińskiego, koronowskiego, krajeńskiego, mogileńskiego, nadgoplańskiego, ryńsko-ostrowickiego, rypińsko-zbójeńskiego, skępsko-lipnowskiego i tucholskiego, ochronę terenów związanych z osadnictwem holenderskim w dolinie Wisły, ochronę zasobów średniowiecznej urbanistyki i architektury obronnej szczególnie na Ziemi Chełmińskiej oraz ochronę dziedzictwa kulturowego związanego z początkami Państwa Polskiego w Inowrocławiu, Kościelcu Kujawskim, Kruszwicy, Mogilnie, Strzelnie i Kałdusie. Ponadto postuluje się konserwację zespołów fortyfikacyjnych w Grudziądzu, Chełmnie i Toruniu, zabytkowych obiektów sakralnych i zespołów dworsko-pałacowych, utworzenie nowych parków kulturowych i zachowanie historycznych panoram głównie miejscowości położonych nad Wisłą.

III. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Toruńskiego na lata 2019- 2022 (uchwała nr X/70/2019 Rady Powiatu Toruńskiego z dnia 24 października 2019 r.)

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Toruńskiego na lata 2019-2022 został opracowany w celu realizacji zapisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067 z późn. zm.), która to zobowiązuje samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne do sporządzenia na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

Dokument został opracowany jako pomoc w aktywnym zarządzaniu dziedzictwem kulturowym powiatu. Nacisk został położony między innymi na ochronę zabytków, których właścicielem jest powiat toruński, systematyczne umieszczanie na zabytkach nieruchomych, wpisanych do rejestru zabytków, znaków informacyjnych o jego ochronie wraz z towarzyszącymi tablicami informacyjnymi o obiektach, współpracę ze społecznymi opiekunami zabytków, popularyzację zabytków w szkołach i instytucjach kultury, wsparcie finansowe prac przy obiektach zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz ewidencji zabytków z terenu Powiatu Toruńskiego, udział w programach wsparcia finansowego i merytorycznego właścicieli zabytków, przygotowanie informacji o ofercie kulturalnej i turystyczno-kulturalnej powiatu, udział w szkoleniach dotyczących ochrony zabytków i ewidencji kulturalnej, monitorowanie postępu gmin w sprawie obowiązku założenia i prowadzenia przez gminy - gminnych ewidencji zabytków.

Szczegółowe cele powiatowego programu opieki nad zabytkami zostały zawarte w art. 87 ust. 2 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i sprowadzają się do poprawy stanu dziedzictwa kulturowego oraz utrzymania walorów krajobrazu kulturowego poprzez prowadzenie działań o charakterze organizacyjnym i finansowym oraz włączenie zabytków w rozwój gospodarczy i społeczny powiatu.

2.4. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

I. Strategia Rozwoju Gminy Wielka Nieszawka na lata 2015-2025

Strategia Rozwoju Gminy Wielka Nieszawka na lata 2015-2025 stanowi plan rozwoju w myśl art. 15 ust. 1 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz. U. z 2009 r. nr 84, poz. 712, z późn. zm.).

Przepisem, który w sposób ogólny wskazuje możliwość planowania i programowania rozwoju, jest art. 18 ust. 2 pkt. 6 ustawy o samorządzie gminnym (Dz. U. nr 142, poz. 1591 z późn. zm.), zgodnie, z którym do właściwości rady gminy należy uchwalanie programów gospodarczych.

Strategia powstała z inicjatywy władz samorządowych w celu prowadzenia zaplanowanej i efektywnej polityki zarządzania obszarem gminy. Celem głównym opracowania Strategii było

opracowanie dokumentu operacyjnego, służącego jako narzędzie do wdrożenia wizji rozwoju Gminy Wielka Nieszawka.

Zasadniczym argumentem przemawiającym za stworzeniem Strategii była również konieczność dostosowania jej celów i działań do polityki spójności Unii Europejskiej oraz wynikających z tej polityki celów tematycznych, wdrażanych za pomocą krajowych i regionalnych programów operacyjnych.

W ramach Strategii określono zakres obszarów działania, stanowiących jednocześnie cele strategiczne, będących bezpośrednią odpowiedzią na istniejące w gminie trudności rozwojowe. Są to:

1. Gospodarka i środowisko przyrodnicze
2. Zagospodarowanie przestrzenne i infrastruktura
3. Sfera społeczna

W ramach celów strategicznych wyróżniono cele operacyjne, którymi są:

1. Rozwój turystyki i rekreacji w oparciu o posiadane walory
2. Ochrona dziedzictwa kulturowego i historycznego
3. Zwiększenie skali promocji Gminy
4. Tworzenie warunków do rozwoju przedsiębiorczości
5. Zmniejszenie zagrożenia powodziowego
6. Rozwijanie świadomości ekologicznej mieszkańców
7. Kontynuacja rozbudowy gminnej infrastruktury drogowej i infrastruktury towarzyszącej
8. Poprawa bezpieczeństwa w ruchu drogowym, ze szczególnym uwzględnieniem bezpieczeństwa dzieci w drodze do szkoły
9. Kontynuacja rozbudowy sieci wodociągowej i kanalizacyjnej
10. Dostosowanie do standardów i potrzeb gminnej oczyszczalni ścieków
11. Inteligentne zarządzanie energią
12. Wprowadzenie systemu nowoczesnego transportu zbiorowego
13. Rozwój infrastruktury telekomunikacyjnej i dostęp do szerokopasmowego internetu
14. Zwiększenie aktywności i integracji społecznej mieszkańców, przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu
15. Wzbogacenie oferty spędzania wolnego czasu dla mieszkańców

16. Rozwój usług opiekuńczych i medycznych
17. Rozwój infrastruktury społecznej
18. Rozwój kompetencji przez edukację
19. Wdrożenie nowoczesnego systemu komunikacji z mieszkańcami

Strategia realizowana jest przez gminę we współpracy z innymi partnerami samorządowymi, gospodarczymi i społecznymi lub wsparcie i inspirowanie realizacji przedsięwzięć innych jednostek.

II. Program rewitalizacji Gminy Wielka Nieszawka na lata 2016-2023

Uchwałą nr XXX/145/2017 z dnia 31 maja 2017 r. Rada Gminy w Wielkiej Nieszawce przyjęła Program Rewitalizacji Gminy Wielka Nieszawka na lata 2016-2023. Dokument stanowi wieloletni program działań o charakterze gospodarczym i społecznym, dotyczący gospodarki przestrzennej i urządzeń technicznych, zmierzający do wyprowadzenia obszaru zdegradowanego z sytuacji kryzysowej oraz stworzenia warunków do jego dalszego rozwoju, realizowany przez różne podmioty, zgodnie z określonym harmonogramem czasowym i finansowym z różnych źródeł, opracowany, przyjęty i koordynowany przez Gminę.

Celem dokumentu jest wskazanie obszarów zdegradowanych oraz konkretnych przedsięwzięć prowadzących do ich likwidacji. Działania te wiążą się z różnymi innymi zamierzeniami ujętymi w następujących dokumentach:

- na poziomie krajowym:
 - Narodowy Plan Rewitalizacji 2022
 - Krajowa Polityka Miejska 2023
 - Polska 2030 Trzecia fala nowoczesności Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju
 - Strategia Rozwoju Kraju 2020
 - Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020
 - Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030
 - Wytyczne w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014-2020
 - Wytyczne w zakresie realizacji przedsięwzięć w obszarze włączania społ. i zwalczania ubóstwa z wykorzystaniem Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego na lata 2014-2020

- na poziomie regionalnym:
 - Strategia rozwoju Województwa Kujawsko-Pomorskiego do roku 2020 - Plan modernizacji 2020+
 - Regionalny Program Operacyjny Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2014-2020
 - Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych Regionalnego Programu Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2014-2020
 - Strategia Polityki Społecznej Województwa Kujawsko-Pomorskiego do roku 2020
 - Strategia Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych dla Bydgosko-Toruńskiego Obszaru Terytorialnego
 - Studium Uwarunkowań Rozwoju Przestrzennego Bydgosko-Toruńskiego Obszaru Terytorialnego
 - Zasady programowania przedsięwzięć rewitalizacyjnych w celu ubiegania się o środki finansowe w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2014-2020
- na poziomie lokalnym:
 - Strategia Rozwoju Gminy Wielka Nieszawka na lata 2015-2025
 - Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych dla Gminy Wielka Nieszawka na lata 2020-2026
 - Lokalna Strategia Rozwoju na lata 2014-2020 Lokalnej Grupy Działania "Podgródzie Toruńskie"

Przeprowadzona delimitacja obszaru zdegradowanego wskazała do rewitalizacji sołectwa, których łączna powierzchnia przekracza 20% powierzchni całkowitej gminy. W związku z tym wyznaczono dodatkowe kryteria zawężające obszar przeznaczony do rewitalizacji. Ze względu na fakt, że na terenie gminy nie stwierdzono występowania przestrzeni zdegradowanych, skupiono się na jak najszerszym efekcie oddziaływania społecznych zabiegów rewitalizacyjnych i jako kryterium priorytetujące wybrano liczbę mieszkańców. Spośród miejscowości Brzoza i Wielka Nieszawka wybrano miejscowość Wielka Nieszawka.

Celem głównym działań rewitalizacyjnych zostało *Zwiększenie partycypacji w życiu społecznym dla społeczności w rejonach o wysokim uzależnieniu od świadczeń pomocy społecznej.*

W ramach przeprowadzonej analizy zdefiniowano problemy takie jak:

- Wysoki odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym i niekorzystny wskaźnik obciążenia demograficznego
- Wysoki odsetek ludności korzystającej z pomocy społecznej
- Brak infrastruktury kultury w postaci biblioteki i świetlicy wiejskiej
- Brak siedziby oraz miejsca, w którym organizacje pozarządowe mogłyby prowadzić swoją działalność

Planowaną wizję stanowiącą efekt rewitalizacji zdefiniowano w następujący sposób:

- Dzięki prężnie działającym organizacjom pozarządowym, obszar rewitalizacji zamieszkuje aktywne społeczeństwo, które chętnie spotyka się i integruje
- Przebudowany i wyremontowany budynek po Urzędzie Gminy w Wielkiej Nieszawce jest miejscem spotkań lokalnych grup zainteresowań - harcerzy, seniorów, wolontariuszy, klubów sportowych i innych
- Mieszkańcy korzystają z zasobów biblioteki utworzonej w budynku po Urzędzie Gminy w Wielkiej Nieszawce

Cel główny działań rewitalizacyjnych powinien zostać zrealizowany poprzez:

1. Zwiększenie aktywności i integracji mieszkańców poprzez utworzenie biblioteki dla mieszkańców oraz siedziby i miejsca spotkań lokalnych organizacji pożytku publicznego oraz różnych grup zainteresowań.
2. Rozwój i integrację dzieci i młodzieży, w tym aktywizację społeczną dzieci i młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym poprzez utworzenie klubów młodzieżowych na terenie świetlic wiejskich.

III. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wielka Nieszawka

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy jest podstawowym dokumentem dla władz samorządowych gminy, w oparciu o który prowadzona jest polityka i strategia działań w sferze zagospodarowania przestrzennego, społeczno-gospodarczego oraz ekologicznego. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wielka Nieszawka zostało przyjęte Uchwałą nr XIV/82/2000 Rady Gminy Wielka Nieszawka z dnia 28 lutego 2000 r. Studium było analizowane ponownie przez Radę Gminy Wielka Nieszawka w 2016 roku. W ramach uchwały nr XXIII/120/2016 z dnia 23 listopada 2016 r. w sprawie aktualności studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz planów zagospodarowania przestrzennego gminy Wielka Nieszawka, Rada Gminy Wielka Nieszawka uznała Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wielka Nieszawka za aktualne, a tym samym obowiązujące.

Dokument jest podstawą koordynacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, powinien być także podstawą koordynacji wszystkich decyzji i przedsięwzięć realizacyjnych samorządu w zakresie gospodarki przestrzennej gminy. Odgrywa także rolę w kształtowaniu struktury funkcjonalno-przestrzennej jako zbiór informacji o możliwościach i ograniczeniach w odniesieniu do poszczególnych obszarów.

W dokumencie przyjęto główne cele rozwoju gminy, które określone są następująco:

- Likwidacja poligonu i przejęcie terenów Skarbu Państwa do zasobów gruntów gminy
- Podniesienie atrakcyjności lokalizacyjnej gminy poprzez wykorzystanie skutków realizacji inwestycji zewnętrznych, w tym między innymi poprzez nowe inwestycje drogowe w regionie (budowę autostrady A1, drogi ekspresowej S10), skaskadowanie rzeki Wisły, posiadanie terenów wyjątkowo atrakcyjnych dla usług turystycznych, dysponowanie terenów pod budownictwo mieszkaniowe i usługi komercyjne.
- Stworzenie zróżnicowanej bazy ekonomicznej gminy zapewniającej dostateczny dopływ środków finansowych, między innymi poprzez usługi komercyjne o charakterze ponadregionalnym i usługi uzupełniające dla obszarów miasta

Torunia i gminy, szeroką ofertę terenów o wysokich walorach lokalizacyjnych dla budownictwa w paśmie Toruń - Aleksandrów Kujawski, usługi turystyczno-rekreacyjne o zasięgu regionalnym dzięki atrakcyjnym walorom krajobrazowym, sprzedaż gruntów gminnych pod przyszłe inwestycje.

- Regionalne wykorzystanie walorów i zasobów środowiska przyrodniczego poprzez ochronę wód podziemnych, utrzymanie sprawnego systemu melioracji części dolinnej gminy, ochronę i odnowę istniejących kompleksów leśnych, racjonalne zagospodarowanie terenów przeznaczonych pod rekreację, odpowiednią eksploatację zasobów surowcowych, zmniejszenie zagrożenia i zanieczyszczenia powietrza, wody i gruntu.
- Rozwój infrastruktury technicznej gwarantujący sprawne i pewne funkcjonowanie systemów zasilających (m.in. wodociągi, energia elektryczna, gaz) i odprowadzających na terenach już zabudowanych i przeznaczonych do zainwestowania.
- Podniesienie poziomu obsługi komunikacyjnej gminy poprzez niezbędną modernizację i budowę najważniejszych dróg gminnych dla połączeń wewnętrznych oraz z układem zewnętrznym.
- Racjonalne gospodarowanie przestrzenią uwzględniające przede wszystkim istniejące uwarunkowania przyrodnicze.
- Poprawę warunków życia i zamieszkiwania ludności poprzez wyrównanie szans rozwoju poprzez realizację infrastruktury społecznej i technicznej, zwiększenie możliwości pracy na terenie gminy, poprawę warunków mieszkaniowych, poszerzenie oferty pomocy społecznej oraz zwiększenie dostępu do kultury i wypoczynku.

Gmina w opracowanym studium wyznaczyła również kierunki polityki rozwoju, w ramach których kierunek określony jako Środowisko kulturowe dotyczy bezpośrednio ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez:

- spełnianie wymagań ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego na podstawie przepisów i ustaw szczególnych

- poprawę stanu i funkcjonowania środowiska kulturowego poprzez realizację wytycznych konserwatorskich i zasad ogólnych ochrony, sformułowanych przez Służbę Ochrony Zabytków Urzędu Marszałkowskiego
- minimalizację występujących zagrożeń wartości zasobów dziedzictwa kulturowego i czynników wywołujących te zagrożenia poprzez:
 - rewaloryzację obszarów zdegradowanych oraz obiektów zabytkowych, ukierunkowaną na ochronę i odnowę wartości kulturowych, związaną z promowaniem walorów gminy, wzmacniającą aktywność i kreatywność miejscowej społeczności lokalnej;
 - przykładanie dużej staranności i solidności przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wydawaniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu, a także zatwierdzaniu projektów budowlanych, do uwzględniania zasad ochrony zasobów kulturowych i realizacji wytycznych konserwatorskich, dla konkretnych obszarów o wysokich wartościach krajobrazowo-kulturowych;
 - kształtowanie nowych wartości środowiska kulturowego poprzez wykonanie specjalistycznego opracowania wskazującego na prawidłowe i ciekawe rozwiązania, np. w zakresie form zabudowy, elementów kompozycji układów przestrzennych czy też atrakcyjności krajobrazu, w związku z przewidywanym zwiększeniem zurbanizowania gminy
 - rozszerzenie ochrony na zasoby posiadające wartości dla tożsamości kulturowej gminy
 - zwiększenie aktywności działania i środków finansowych na obiekty związane ze spuścizną historyczną i kulturową i obiekty posiadające znaczenie edukacyjno-rekreacyjne
 - adaptację i dostosowanie sposobów użytkowania dóbr kultury do nowych wymagań życia społecznego i gospodarczego, co powinno być traktowane jako warunek ich przetrwania

W podrozdziale 4. rozdziału 2. przedstawiono uwarunkowania wynikające ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Znajdujący się tutaj wykaz zabytków został uzupełniony o przynależność do poszczególnej strefy ochrony konserwatorskiej:

- Strefa "A" - dobra kultury wpisane do rejestru zabytków nieruchomych
- Strefa "B" ochrony konserwatorskiej - stanowiska archeologiczne eksponowane w terenie
- Strefa "C" - stanowiska nieeksponowane w terenie
- Strefa "D" - wsie o zachowanym układzie urbanistycznym
- Strefa "E" - obiekty sakralne
- Strefa "F" - obiekty zabytkowe architektury i budownictwa
- Strefa "G" - obiekty techniki i kultury sakralnej

IV. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego na obszarze Gminy Wielka Nieszawka

Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego (M.P.Z.P.) stanowi podstawę planowania przestrzennego na terenie Gminy Wielka Nieszawka. Ustanawia przepisy powszechnie obowiązujące, będące podstawą wydawania decyzji administracyjnych.

W poniższych dokumentach wprowadzono zapisy o ochronie zabytków i dziedzictwa kulturowego:

- Uchwała nr X/54/2019 Rady Gminy Wielka Nieszawka z dnia 2 lipca 2019 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Wielka Nieszawka (Mała Nieszawka dz. nr 480/5,481/1,481/2,483,484/1,482/1,482/2).
Paragraf §5, pkt 4: Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej: należy stosować wymogi przepisów odrębnych.
- Uchwała Nr V/24/2019 Rady Gminy Wielka Nieszawka z dnia 26 lutego 2019 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Wielka Nieszawka (Mała Nieszawka dz. nr 460/3; 460/4; 460/9).
Paragraf §5, pkt 4: Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej: należy stosować wymogi przepisów odrębnych.

- Uchwała nr XII/59/2015 Rady Gminy Wielka Nieszawka z dnia 27.10.2015r. w sp. uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gm. W. Nieszawka dla części obszaru gm. W. Nieszawka (teren przy ul. Mennonitów).

Paragraf § 5: Dla terenu oznaczonego na rysunku planu symbolem U, ustala się: strefę ochrony archeologicznej - zgodnie z rysunkiem planu, w granicach której teren jest dostępny do celów inwestycyjnych, na zasadach określonych w przepisach odrębnych;

Paragraf § 6: Dla terenu oznaczonego na rysunku planu symbolem ZCz, ustala się: strefę ochrony konserwatorskiej cmentarza ewangelickiego z poł. XVIII w., ujętego w wojewódzkiej ewidencji zabytków - zgodnie z rysunkiem planu, ochrona polega na:

- a) nakazie zachowania i uczynienia historycznej kompozycji cmentarza ewangelickiego,
- b) nakazie zachowania, pielęgnacji i uzupełniania starodrzewia,
- c) nakaz zachowania i konserwacji zachowanych elementów po dawnym cmentarzu, w tym nagrobków.

- Uchwała Nr IV/15/2015 Rady Gminy Wielka Nieszawka z dnia 30 stycznia 2015 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Wielka Nieszawka (wieś Mała Nieszawka, teren przy ulicy Rzemieślniczej).

Paragraf § 5: Dla terenu oznaczonego na rysunku planu symbolem MN, ustala się: strefę ochrony archeologicznej, w granicach której teren jest dostępny do celów inwestycyjnych, zgodnie z wymogami przepisów odrębnych.

Paragraf § 7: Dla terenów oznaczonych na rysunku planu symbolami KDW1÷2, ustala się: na terenie KDW2 ustala się strefę ochrony archeologicznej, w granicach której teren jest dostępny do celów inwestycyjnych, pod warunkiem spełnienia przepisów odrębnych

- Uchwała Nr XXI/102/2008 Rady Gminy Wielka Nieszawka z dnia 27 sierpnia 2008 roku w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Wielka Nieszawka (północna część wsi Mała Nieszawka).

Paragraf § 7:

1. Dla terenu oznaczonego na rysunku planu symbolem B17ZP, oprócz ustaleń zawartych w § 4, ustala się:

- 1) przeznaczenie podstawowe - teren zieleni urządzonej (związanej z ruinami zamku, wpisanymi do rejestru zabytków pod nr C/11, będących stanowiskiem archeologicznym eksponowanym);

2) przeznaczenie dopuszczalne - obiekty związane z obsługą terenu;
2. Dla części ww. terenu, oznaczonego na rysunku planu szrafem w kratkę, ustala się dodatkowo:

1) nakaz: zachowania istniejących ruin, zabezpieczenia odsłoniętych fragmentów murów oraz właściwego ich utrzymania (np. stosowna wycinka drzew i krzewów) – w uzgodnieniu z właściwym urzędem ochrony zabytków;

2) obowiązek prowadzenia ew. prac ziemnych pod nadzorem archeologicznym – w uzgodnieniu jw.;

3) w uzgodnieniu jw. – możliwość wyeksponowania ruin oraz zagospodarowania terenu dla potrzeb turystyki i rekreacji – m. in. poprzez:

a) odsłonięcie kamiennego bruku na dziedzińcu i ew. zachowanych fragmentów murów,

b) odtworzenie odcinków fosy, ew. studni,

c) wykonanie nasypów ziemnych zgodnie z przebiegiem niezachowanych murów zamku - obwodu wewnętrznego i zewnętrznego,

d) usytuowanie obiektów małej architektury, zaplecza sanitarnego z przyłączami oraz oświetlenie terenu i zagospodarowanie zielenią niską.

- Uchwała Nr XXX/139/05 Rady Gminy Wielka Nieszawka z dnia 27 października 2005 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Wielka Nieszawka (część wsi Brzoza).

Paragraf § 5:

1. Dla terenów, na których znajdują się obiekty wartościowe dla krajobrazu kulturowego (oznaczone na rysunku planu) – ustala się obowiązek uzgodnienia z właściwym urzędem ochrony zabytków: przebudowy, modernizacji, remontów i ew. rozbiórek w/w obiektów oraz działalności inwestycyjnej w ich sąsiedztwie (w granicach działki budowlanej).

2. Dla oznaczonych na rysunku planu stanowisk archeologicznych (w terenach D26R/ZZ i D65ZL) – ustala się obowiązek: przeprowadzenia wyprzedzających badań archeologicznych lub prowadzenia prac ziemnych pod nadzorem archeologicznym – w uzgodnieniu z właściwym urzędem ochrony zabytków.

§ 13.

1. Dla terenu oznaczonego na rysunku planu symbolem D14ZC, oprócz ustaleń zawartych w § 3 pkt: 6, 9, 25 i 26, ustala się:

- 3) nakaz zachowania, zabezpieczenia i właściwego utrzymania pozostałości cmentarza – w uzgodnieniu z właściwym urzędem ochrony zabytków;
- Uchwała Nr XVIII/96/04 Rady Gminy Wielka Nieszawka z dnia 20 sierpnia 2004 r. w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Wielka Nieszawka (wsie: Mała Nieszawka, Wielka Nieszawka, Cierpice).

Paragraf § 6:

1. Dla terenów, które zachowały tradycyjny układ osadniczy lub na których znajdują się obiekty zabytkowe lub ważniejsze obiekty wartościowe dla krajobrazu kulturowego (oznaczone na rysunku planu) – ustala się obowiązek uzgodnienia działalności inwestycyjnej, modernizacji, remontów i rozbiórek ww. obiektów - z właściwym urzędem ochrony zabytków.

2. Dla oznaczonych na rysunku planu stanowisk archeologicznych – ustala się obowiązek: przeprowadzenia wyprzedzających badań archeologicznych lub prowadzenia prac ziemnych pod nadzorem archeologicznym – w uzgodnieniu z właściwym urzędem ochrony zabytków.

Paragraf § 13:

Dla terenu oznaczonego na rysunku planu symbolem A63ZC, oprócz ustaleń zawartych w § 3 pkt: 7, 19, 22, 26 i § 6 ust. 1, ustala się:

- 1) przeznaczenie podstawowe – nieczynny cmentarz (wpisany do rejestru zabytków pod nr A/529/17);
- 2) przeznaczenie dopuszczalne - zieleni urządzonej (jako uzupełnienie wolnej przestrzeni);
- 3) nakaz zachowania, zabezpieczenia i właściwego utrzymania pozostałości cmentarza – w uzgodnieniu z właściwym urzędem ochrony zabytków.

Paragraf § 28:

1. Dla terenu oznaczonego na rysunku planu symbolem B10ZC, oprócz ustaleń zawartych w § 3 pkt: 1 - 4, 7 - 10, 12 - 16, 17, 19, 21 - 26, ustala się:

- 3) możliwość rozbudowy kościoła i ew. wycinka drzew – w uzgodnieniu z właściwymi służbami ochrony zabytków;

Paragraf § 40.

2. Dla terenu oznaczonego na rysunku planu symbolem C32U, oprócz ustaleń zawartych w § 3 ust.: 1 - 10, 12 – 16, ust. 17 lit a i d, ust. 18 lit. a, ust.: 19 – 26, w § 6 ust. 1 oraz w § 37, ustala się:

1) przeznaczenie podstawowe: teren usług sakralnych (kościół – oznaczony na rysunku planu jako obiekt wartościowy dla krajobrazu kulturowego);

3) ze względu na zachowany pierwotny układ przestrzenny i wartościowy drzewostan - obowiązek uzgodnienia z właściwym urzędem ochrony zabytków wszelkich prac związanych z zagospodarowaniem terenu oraz ew. wycinki drzew;

Paragraf § 43:

6. Dla terenu C27US - ustala się dodatkowo nakaz zachowania i ew. zabezpieczenia reliktyw młynów – w uzgodnieniu z właściwym urzędem ochrony zabytków.

Paragraf § 47:

2. Dla terenu C31ZC – ze względu na zachowany pierwotny układ przestrzenny i wartościowy drzewostan - ustala się obowiązek uzgodnienia z właściwymi służbami ochrony zabytków wszelkich prac związanych z zagospodarowaniem terenu (za wyjątkiem pochówków i stawiania nagrobków) oraz ew. wycinki drzew.

Paragraf § 49:

3. Dla położonych w terenach C68WS/Z i C113WS/Z reliktyw młynów w dolinie rzeki Zielonki – ustala się dodatkowo nakaz ich zachowania i ew. zabezpieczenia – w uzgodnieniu z właściwym urzędem ochrony zabytków.

W M.P.Z.P. zawarte są zapisy z m.in. zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Uwzględniono zasady ochrony i opieki nad zabytkami, a także podkreślono konieczność konsultowania zmian z Kujawsko-Pomorskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

W tekście Planów uwzględniono podział na strefy ochrony konserwatorskiej, wyznaczone przez Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, przyjmując dla nich wymogi wskazane w dokumencie Studium.

V. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych

Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych dla Gminy Wielka Nieszawka nie został opracowany.

VI. Uwarunkowania ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.

Obszar ochronny ujęcia wód podziemnych „MAŁA NIESZAWKA”

Szczególnym obszarem wartym nadmienia w niniejszym opracowaniu jest obszar ochrony bezpośredniej i pośredniej ujęcia wód podziemnych „MAŁA NIESZAWKA” na terenie Gminy Wielka Nieszawka ustanowiony rozporządzeniem nr 1/2005 Dyrektora Regionalnego Zarządu Gospodarki Wodnej w Gdańsku z dnia 4 marca 2005 r. Ujęcie jest jednym z głównych źródeł wody głównego ośrodka miejskiego w regionie - miasta Toruń oraz okolicznych miejscowości. Obszar ochronny narzuca szereg restrykcji związanych z zagospodarowaniem terenu oraz gospodarką wodną, ściekową, jak również gospodarką rolniczą w związku z ochroną zasobów wód podziemnych.

Obszar Chronionego Krajobrazu Wydm Kotliny Toruńsko-Bydgoskiej

Obszar chronionego Krajobrazu Wydm Kotliny Toruńsko-Bydgoskiej część wschodnia i zachodnia został wyznaczony 25 września 1991 roku. Łączna powierzchnia obszaru ochronnego wynosi 29247,73 ha. Obszar Wydm Kotliny Toruńsko-Bydgoskiej w większości położony jest na obszarze najwyższej terasy pradoliny Wisły. Na jego obszarze znajduje się jeden z największych w Polsce obszarów wydm śródlądowych. Średnia wysokość względna wydm wynosi od 10 do 25 metrów, natomiast w najwyższych punktach dochodzi do 30-45 m. Wysokość względna wydm wynosi średnio 10-25 m i dochodzi do 30-45 m. Wydmy porośnięte są kompleksem borów świeżych oraz borów suchych.

Obszar Chronionego Krajobrazu Wydmowy na południe od Torunia

W dniu 1 stycznia 1992 roku do życia został powołany Obszar chronionego Krajobrazu Wydmowy na południe od Torunia. Łączna powierzchnia obszaru objętego ochroną wynosi 15483,57 ha. Swoim zasięgiem obejmuje on południowo-zachodnią część obszaru powiatu

toruńskiego z czego 99,8% jego powierzchni leży w granicach administracyjnych Gminy Wielka Nieszawka, natomiast pozostała część - 21,6 ha leży w granicach administracyjnych miasta Torunia. Cały obszar chroniony położony jest na terenie Kotliny Toruńsko-Bydgoskiej znajdującej się na obszarze pradoliny Wisły w miejscu gdzie rozciąga się ona szerokim pasem na południe. Obszar chronionego Krajobrazu Wydmowy na Południe od Torunia zajmują wydmy śródlądowe porośnięte prawie w całości lasami oraz wrzosowiskami stanowiącymi 99,4 % powierzchni całkowitej jego powierzchni.

Obszar Natura 2000 Dolina Dolnej Wisły

Obszar Natura 2000 - Dolina Dolnej Wisły został wytyczony 5 listopada 2004 r. rozporządzeniem Ministra Środowiska z dnia 24 lipca 2004 r. Jest to obszar powstały w ramach tzw. dyrektywy ptasiej stanowiący ostoję między innymi dla ptaków zimujących i migrujących oraz lęgowy dla około 180 gatunków awifauny. Swoim terenem obejmuje powierzchnię 33559.04 ha na obszarze województwa pomorskiego i kujawsko-pomorskiego. Na terenie Gminy Wielka Nieszawka Obszar Natura 2000 Dolina Dolnej Wisły zajmuje około 1.011 ha wzdłuż jej północnej i wschodniej granicy.

Obszar Natura 2000 Nieszawska Dolina Wisły

Obszar Nieszawska Dolina Wisły został wyznaczony 6 marca 2009 roku na podstawie dyrektywy siedliskowej. Zajmuje ona powierzchnię 3891,720 ha. Jest to obszar położony pomiędzy ujściem rzeki Drwęcy a Nieszawą, rozciągający się na długości około 22,5 km wzdłuż brzegów rzeki Wisły obejmując swoim zasięgiem tereny wzdłuż wałów przeciwpowodziowych i nadwiślańskich skarp terasy zalewowej. Na terenie Gminy Wielka Nieszawka zajmuje on obszar około 501 ha.

Obszar Natura 2000 Wydmy Kotliny Toruńskiej

Obszar Natura 2000 Wydmy Kotliny Toruńskiej został utworzony na podstawie dyrektywy siedliskowej z 25 kwietnia 2014 roku. Całkowita powierzchnia chronionego obszaru wynosi 5289,91 ha. Teren chronionego obszaru w dużej mierze pozostaje niezalesiony, a główną roślinnością kształtującą jego krajobraz są murawy napiaskowe. Wydmy Kotliny Toruńskiej położone są na terenie Kotliny Toruńsko-Bydgoskiej, na którym oprócz teras utworzonych przez

erozyjną działalność rzeki Wisły występują wielkopowierzchniowe kompleksy wydmore tworząc pagórkowaty krajobraz z podłużnymi wałami.

Obszar Natura 2000 Leniec w Chorągiewce

Obszar Natura 2000 Leniec w Chorągiewce został utworzony na podstawie dyrektywy siedliskowej z 18 stycznia 2014 roku. Jest to obszar chroniony w całości znajdujący się na terenie Gminy Wielka Nieszawka. Zajmuje powierzchnię 12,09 ha, obejmując swoją ochroną obszar rozciągający się pomiędzy dawną osadą Chorągiewka a Toruniem-Glinki. Na jego terenie występują najliczniejsze w województwie kujawsko-pomorskim stanowiska występowania leńca bezpodkwiatkowego.

Obszar Natura 2000 Dybowska Dolina Wisły

Obszar Natura 2000 Dybowska Dolina Wisły został powołany na podstawie dyrektywy siedliskowej 6 marca 2009 roku. Jego całkowita powierzchnia wynosi 1392,02 ha. Obszar ten stanowi ostoję siedliskową dla fauny, która jest niezbędna w codziennym funkcjonowaniu ekosystemu zależności pomiędzy samą rzeką i jej doliną, w tym gatunków rzadkich i podlegających czynnej ochronie. Na terenie Gminy Wielka Nieszawka Dybowska Dolina Wisły zajmuje obszar około 396 ha.

Na terenie gminy Wielka Nieszawka ustanowiono 24 użytki ekologiczne. Ponadto, na terenie gminy Wielka Nieszawka znajduje się 8 pomników przyrody:

Położenie	Opis pomnika:
teren pożarzyska	Sosna zwyczajna
	Dąb szypułkowy
na terenie państwa Szamlewskich	Dąb szypułkowy
nadleśnictwo Solec Kujawski, Leśnictwo Lnisko, oddz. 43 d	skupisko 4 drzew: Dąb szypułkowy, Modrzew europejski, Modrzew europejski, Modrzew europejski
nadleśnictwo Solec Kujawski, Leśnictwo Dybowo, oddz. 1 d	skupisko 4 drzew: Dąb szypułkowy, Dąb szypułkowy, Lipa drobnolistna, Lipa drobnolistna
leśnictwo Karczemka, oddz. 178 o	Dąb szypułkowy – Dąb Gniewko
leśnictwo Karczemka, oddz. 178 o	Lipa drobnolistna – Lipa Bolka
leśnictwo Karczemka, oddz. 178 o	Lipa drobnolistna – Lipa Brata Alberta

3. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY WIELKA NIESZAWKA

3.1. Zarys historii obszaru gminy¹

Geneza powstania Gminy Wielka Nieszawka sięga roku 1973, kiedy to 1 stycznia na podstawie uchwały Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy w granice administracyjne nowo tworzonej gminy włączone zostały sołectwa Wielka Nieszawka, Mała Nieszawka, Cierpice oraz Brzoza.

Pierwsze ślady osadnictwa na terenie Gminy Wielka Nieszawka datowane są 8 tysięcy lat przed naszą erą. Stanowiska archeologiczne świadczące o osadnictwie na tych terenach z okresu paleolitu i mezolitu zostały odkryte w sołectwie Brzoza, na terenie obecnego poligonu wojskowego. Na obszarze gminy odnaleziono także ślady osadnictwa słowiańskiego z wczesnego średniowiecza w postaci grodzisk. Na jej obszarze znajdują się również ruiny zamku krzyżackiego z późniejszego okresu.

Pierwsza wzmianka o Nieszawie pochodzi z 1230 roku. W tym roku książę Konrad I Mazowiecki podarował Zakonowi Krzyżackiemu ziemie położone 3 kilometry na zachód od Torunia. W ramach przekazanych dóbr otrzymali oni wsie Nieszawka oraz Nieszawę wraz z istniejącym na tych terenach grodem. W XIII wieku drewniano-ziemna warownia pełniła funkcję siedziby komturii krzyżackiej – pierwszej utworzonej na ziemiach polskich, która swoim zasięgiem obejmowała posiadłości we wsiach Orłowo, Murzynowo, sześć kęp wiślanych oraz dzisiejszy lewobrzeżny Toruń. W 2. połowie XIV wieku została przebudowana na konstrukcję murowaną. Z zamku krzyżackiego funkcjonującego na tych terenach wyruszały pierwsze wyprawy mające na celu podbój Prus. Stąd też siły zbrojne zakonu wyruszały na bitwę pod Grunwaldem. Po klęsce

¹ Opracowane na podstawie:

Włodzimierz Antkowiak, Piotr Lamparski, Zamki i strażnice krzyżackie Ziemi Chełmińskiej, Toruń 2000

Piotr Birecki, Gmina Wielka Nieszawka. Szkice z dziejów, Wielka Nieszawka 2010

Maciej Prarat [w:] Ochrona Zabytków, Olendrzy z Wielkiej Nieszawki i okolic. Studium z dziejów osadnictwa olenderskiego w starostwie dybowskim w XVII-XVIII wieku, s. 235-263

Michał Targowski, Olendrzy z Wielkiej Nieszawki i okolic. Studium z dziejów osadnictwa olenderskiego w starostwie dybowskim w XVII-XVIII wieku, Toruń 2020

Zakonu Krzyżackiego w 1410 roku zamek trafił we władanie Królestwa Polskiego. W kolejnych latach mimo zawirowań związanych z ponownym przejęciem zamku przez Zakon Krzyżacki, ostatecznie w wyniku porozumienia, które zostało podpisane w Mełnie przez Zakon Krzyżacki i Królestwo Polskie, zamek do roku 1424 został rozebrany. Jednocześnie król Władysław Jagiełło zdecydował o powstaniu Nowej Nieszawy mieszczącej się około 3 kilometry na wschód od dawnej lokacji grodu. Powstała ona nieopodal zamku wzniesionego w XV wieku, a którego ruiny znajdują się obecnie w granicach administracyjnych Gminy Miasta Toruń. Nieszawa w 1425 roku otrzymała prawa miejskie. Pomimo swojej krótkiej historii w nowej lokacji (około 35 lat), była bardzo prężnie rozwijającym się ośrodkiem handlu rzeczno-konkurencyjnym z położonym na prawobrzeżu Toruniem zagrażając tym samym jego interesom. W 1431 roku wojska krzyżackie w ramach działań militarnych zniszczyły nową osadę oraz przejęły zamek. Na mocy postanowień Pokoju Wieczystego w Brześciu Kujawskim z 1435 roku Zakon Krzyżacki zwrócił twierdzę w polskie władanie, co pozwoliło odbudować zniszczenia. Nie ustrzegło to jednak osady od ostatecznej relokacji w wyniku nacisku torunian. Mieszkańcy grodu Kopernika podkreślając między innymi bunt Związku Pruskiego przeciwko Zakonowi Krzyżackiemu oraz zasługi w wojnie trzynastoletniej, przekonali Kazimierza Jagiellończyka do zburzenia Nieszawy i jej relokacji w górę rzeki Wisły (około 32 kilometry), gdzie znajduje się do dnia dzisiejszego. Miało to miejsce w latach 1460-1462. Dalsza historia na terenach dzisiejszej gminy związana jest z przybyciem na te tereny osadników olenderskich głównie z Holandii, którzy między innymi w wyniku represji na tle religijnym zmuszeni byli do emigracji. Zasiadli oni między innymi tereny dzisiejszej Brzozy, Wielkiej Nieszawki i Małej Nieszawki (przełom XVI/XVII wieku). Tworzone przez Olendrów społeczności wyróżniały się spośród innych szeregiem przywilejów, w tym przede wszystkim brakiem konieczności odrabiania pańszczyzny oraz wolnością osobistą. Posiadali również własne samorządy. Według szacunków na terenie dzisiejszej Wielkiej i Małej Nieszawki w XVII wieku mogło istnieć około 30 gospodarstw. W XVIII wieku gospodarstw było dwadzieścia pięć. W ramach odnawianych co kilkadziesiąt lat kontraktów Olendrzy mieli prawo między innymi do rybołówstwa, pozyskiwania drewna z lasu, produkcji piwa oraz posiadali własne tereny łowieckie. W roku 1815 teren Wielkiej Nieszawki zasiedlało 251 mieszkańców. Większość z nich była wyznania luterańskiego natomiast trzy rodziny wyznania mennonickiego. Natomiast według danych z roku 1864 na terenie Wielkiej Nieszawki i okolicach przebywało 118 mennonitów. W okresie międzywojennym mennonicy opuścili tereny Wielkiej Nieszawki, a po II wojnie

światowej zasiedlili ją repatrianci ze wschodu. W nawiązaniu do przeszłości historycznej, na terenie Wielkiej Nieszawki w 2018 roku otwarto Olenderski Park Etnograficzny poświęcony architekturze związanej z osadnictwem olenderskim.

Po I wojnie światowej 18 stycznia 1920 roku Toruń oraz jego okolice przeszły oficjalnie we władanie Polski. Organizująca się ponownie władza po roku 1920 zaczęła przywracać miejscowościom ich polskie historyczne nazwy. Wójtowie wybierani byli w obwodach wójtowskich, gdzie w roku 1930 jedna osoba sprawowała pieczę nad miejscowościami: Cierpice, Dybowo, Nieszawka, Mała Nieszawka, Wielka Nieszawka i Kozibór. Wymienione wsie zamieszkiwało wtedy łącznie 1196 osób. Według stanu ludności z 1931 roku na terenie wsi zamieszkiwało: Wielka Nieszawka 311 osób, Nieszawka 223 osoby, Mała Nieszawka 95 osób, Brzoza 246 mieszkańców, Brzezka 576 mieszkańców, Kozibór 186 osób, Popioły 239 osób, a Glinki, Kąkol Rejencję, leśnictwo Nieszawka, Dybów z Chrząstem, Cierpice osadę i Cierpice wieś - 616 osób. W dniu 8 kwietnia 1937 roku gminę przyłączono do Torunia odbierając jej statut niezależnej gminy. W okresie międzywojennym pomimo początkowego zastoju gospodarczego, w regionie powstało wiele inwestycji infrastrukturalnych, w tym most drogowy przez Wisłę oraz droga w kierunku Ciechocinka. W okresie II wojny światowej na terenie wsi Glinki na granicy gminy funkcjonował obóz jeniecki dla jeńców rosyjskich o powierzchni około 92 hektarów. Podczas okupacji na jego terenie zmarło ponad 14.000 osób spośród łącznie ponad 54.000 osób, które przez ten czas były przetrzymywane w obozie. Na obszarze obozowego cmentarza spoczywa 24.329 osób, większość w mogiłach zbiorowych. Oddziały Wehrmachtu do Torunia i na okoliczne tereny wkroczyli 7 września 1939 roku. Natomiast 1 lutego 1945 roku zostały „wyzwolone” przez wojska radzieckie. Pod koniec II wojny światowej w roku 1944, Niemcy na terenie poligonu zorganizowali linię obrony, w tym zapory i rowy przeciwpancerne o długości około 14 kilometrów od Otłoczyna wzdłuż Tążyny i dalej do Gniewkowa. Umocnienia ulokowane były również w okolicach Małej Nieszawki. Linię obrony stanowiły również toruńskie forty i otaczające je umocnienia. Rosjanie podczas natarcia starali się uniknąć konfrontacji na ufortyfikowanym terenie. Po II Wojnie Światowej administracyjnie wszystkie okoliczne wsie podlegały gminie Podgórz wieś. Na terenie gminy osiedlali się repatrianci ze wschodu. W Brzozie niemal wszystkie gospodarstwa znalazły nowych lokatorów. Na terenie Wielka Nieszawka takich gospodarstw było 24. W pierwszych latach po wojnie funkcjonowały gromadzkie rady narodowe, w tym Wielka Nieszawka, w skład której wchodziły sołectwa Brzoza, Mała Nieszawka, Cierpice i Wielka

Nieszawka. W 1946 roku otwarto biblioteki w Wielkiej Nieszawce, Cierpicach i Brzozie. Natomiast w roku 1972 do życia powołano Gminę Wielka Nieszawka. W jej składzie znalazły się wsie Wielka Nieszawka, Mała Nieszawka, Brzoza, Cierpice oraz osady Dybowo, Chorągiewka, Kąkol, Jarki i Niedźwiadki. W tym okresie gmina liczyła sobie około 2.200 mieszkańców. Po reformie ustrojowej, tj. po 1989 roku w gminie wiele obszarów dotyczących życia mieszkańców wymagało dużych nakładów finansowych i inwestycji, aby nadgonić infrastrukturalne zapóźnienia spowodowane między innymi polityką poprzedniego ustroju. W roku 1997 otwarto oczyszczalnię ścieków, rozpoczęto rozbudowę infrastruktury sanitarnej oraz telekomunikacyjnej, wybudowano sale gimnastyczne przy szkołach w Małej Nieszawce i Cierpicach. Rozpoczęto również modernizację dróg. Zlikwidowano mogilnik z 75 studniami z odpadami chemicznymi przy współpracy z Narodowym Funduszem Ochrony Środowiska. Na terenie gminy wybudowano Centrum Sportu i Rekreacji Olender oraz powstał Olenderski Park Etnograficzny w Wielkiej Nieszawce, będących niezaprzeczalnymi atrakcjami przyciągającymi rzesze turystów i mieszkańców okolicznych miejscowości.

BRZOZA

Pierwsza wzmianka o wsi Brzoza pojawia się w 1235 roku jako Breze, w dokumencie Wilhelma z Modeny. W roku 1470 wieś była własnością biskupa włocławskiego. Została ona również wspomniana w roku 1598 jako będąca w posiadaniu tego samego biskupstwa. W roku 1631 została wydzierżawiona osadnikom holenderskim. W wieku XVII i XVIII wieś podlegała biskupstwu kujawskiemu klucza dóbr Raciążek. W 1737 roku wydzierżawiona Olendrom. Po rozbiorach wieś przeszła w ręce administracji pruskiej, natomiast w latach 1806-1815 została włączona do granic Księstwa Warszawskiego, będąc własnością biskupów włocławskich. W roku 1822 we wsi wzniesiono budynek funkcjonujący jako szkoła ewangelicka. W latach 1815-1824 zarządzana przez miasto Toruń wchodząca w skład powiatu toruńskiego. W dniu 5 grudnia 1862 roku została otwarta linia kolejowa Toruń-Aleksandrów Kujawski przebiegająca przez teren dzisiejszego sołectwa. W roku 1866 wieś zamieszkiwały 134 osoby. Od 1824 podlegała administracji pruskiej. Około roku 1892 powstał nowy budynek szkoły. Źródła mówią o niemieckiej nazwie wsi - Balkau w roku 1901. Wieś miała w tamtym czasie około 215 mieszkańców, a po I wojnie światowej 156 Polaków i 8 Niemców. Przed rokiem 1939 teren

wójtostwa zamieszkiwało około 164 Polaków i 53 Niemców. Po II wojnie światowej posiadłości wcześniej zasiedlane przez Niemców przechodziły na własność Skarbu Państwa. We wsi mieści się zabytkowy, wzniesiony w 1910 roku budynek przystanku kolejowego.

CIERPICE

W przeszłości pojawiały się między innymi takie nazwy miejscowości jak Cierpitz, Cierszpice oraz Schirpitz. Pod koniec XIX wieku pojawiały się również nazwy Cierzpice, Cierpitz, Schirpitz oraz Cierspitz. Pod koniec XVIII i na początku XIX wieku wieś zamieszkiwało 18 rodzin - 54 mieszkańców. W 1829 roku wieś podzielona była na Małe i Duże Cierpice oraz dobra Zamkowe. Z posiadłości w późniejszych latach wydzielono leśnictwo Cierpiszewo, które obecnie tworzy wieś Cierpiszewo. W drugiej połowie XIX wieku wieś zamieszkiwało 130 osób, w 1921 roku 98 osób, a w 1931 roku 206 osób w tym 140 Polaków i 66 Niemców. W roku 1875 na terenie wsi powstał budynek stacji kolejowej. W 1910 roku w Cierpicach wybudowano szkołę. W roku 1938 rozpoczęto na terenie wsi budowę kościoła, którą zakończono 4 grudnia 1938 roku. Od XIX wieku na terenie wsi funkcjonował tartak znacjonalizowany po wojnie, po którym spuściznę przejęła funkcjonująca do dnia dzisiejszego firma Andrewex. W roku 1992 w wyniku pożaru na terenie nadleśnictwa Cierpiszewo spłonęło około 3000 hektarów lasu.

WIELKA NIESZAWKA

Powstałe z krzyżackiej Nieszawy Wielka Nieszawka oraz Mała Nieszawka, przez okres średniowiecza jak i w czasach nowożytnych funkcjonowały najprawdopodobniej jako jeden organizm gospodarczy. W 1815 roku zostały wydzielone jako odrębne wsie. W tamtych czasach funkcjonowały Mała Nieszawka, Nieszawka oraz Wielka Nieszawka. Obecnie teren tych wsi obejmuje również kilka historycznych miejscowości takich jak Kozibór i Duliniewo włączone w ich granice administracyjne w okresie międzywojennym. W roku 1230 Książę Mazowiecki nadał gród Nieszawę wraz z czterema wsiami: Nieszawę, Ozchino, Nieszawkę i Okoła Zakonowi Krzyżackiemu. Wielka Nieszawka w późniejszych dokumentach była określana między innymi jako: Nissoue, Nissueta, Nesow, Nedrinessow, Nedir Nessaw, Antiqua Nessoava, Antiqua Neschowa, Gross Nieszawken. W roku 1271 Nieszawa została zniszczona przez wojska polskie,

wtedy jeszcze z zabudową drewnianą. W roku 1415 wieś ponownie została spalona przez wojska polskie. W 1435 roku Wielka Nieszawka przeszła we władanie Królestwa Polskiego. W 1603 roku, podobnie jak i Mała Nieszawka zostały zasiedlone przez olendrów. W roku 1763 Wsie Wielka i Mała Nieszawka liczyły sobie 54 łany, 10 morgów i około 180 prętów kwadratowych. Zasielali je olendrzy, którzy na mocy podpisywanych kontraktów emfiteutycznych gospodarowali tymi ziemiami. Byli oni wolnymi ludźmi z dużą liczbą przywilejów. W roku 1815 wydzielono wieś Wielka Nieszawka, która w tamtym czasie miała powierzchnię 25 łanów, 10 morgów i 250 prętów kwadratowych. Wieś zamieszkiwało 251 osób, w tym 3 rodziny mennonickie i 47 rodzin wyznania luterńskiego. W 1866 roku we wsi doliczono się 380 mieszkańców. W 1873 roku Wielka Nieszawka stała się stolicą gminy obejmującej swoim zasięgiem również wsie Mała Nieszawka, Duliniewo, Kozibór i Kępę Kozieniec. W 1879 roku na terenie wsi wybudowano mleczarnię. W 1923 roku Wielką Nieszawkę zamieszkiwało 239 mieszkańców. Pod koniec lat międzywojennych we wsi żyło 287 mieszkańców, z czego 225 deklarowało swoją narodowość jako niemiecką, a jedynie 62 polską. Najprawdopodobniej w 1863 roku została powołana szkoła, do której uczęszczali mieszkańcy osad Kąkol, Filipii oraz Niedermühle. Powstała ona pod koniec 1874 roku, natomiast wcześniej funkcjonowała prawdopodobnie jako budynek drewniany. Nowo powstała szkoła mieściła się w budynku dzisiejszego Urzędu Gminy Wielka Nieszawka.

MAŁA NIESZAWKA

Na przestrzeni lat nazwa Małej Nieszawki określana była między innymi jako: Obirnessow, Nyesowka, Klein-Nieszawken, Nieszawka, Klein Nesau, Klein Nieszawken, Ober Nessau, Nishefke oraz Górna Nieszawka. Jedna z pierwszych wzmianek mówi o nadaniu chłopom moczar przez komtura Nieszawki w roku 1381. Od XIV wieku na terenie wsi funkcjonowała parafia, jednak lokalizacja jak i dokładna data powstania pierwszego kościoła nie została ustalona. Do parafii przynależał również cmentarz. W późniejszym czasie kościół został przeniesiony do Nowej Nieszawy. Do 1407 roku wieś funkcjonowała na prawie polskim, od 1415 już na prawie niemieckim, a następnie w 1435 roku przeszła we władanie Królestwa Polskiego. Od 1454 roku administracyjnie Wielka i Mała Nieszawka tworzyły jeden organ funkcjonalny. Pierwsza wzmianka o osadnikach holenderskich pochodzi z roku 1562, natomiast dokument o nadaniu olendrom przywilejów osadniczych na tych ziemiach z 1603 roku. W 1815 ponownie wsie zostały

administracyjnie rozdzielone. Powierzchnia dóbr należących do wsi wynosiła wtedy 24 łany, 25 morgów i 34 pręty chełmińskie z 155 mieszkańcami. W roku 1861 wieś liczyła 257 mieszkańców, w tym 188 mennonitów. W późniejszych latach liczba mieszkańców wsi malała między innymi ze względu na emigrację części ludności w górę rzeki, gdzie założona została osada Kazuń Niemiecki. Na początku XIX wieku ludność emigrowała również do Rosji i Ameryki. W 1905 roku wspólnota Mennonitów liczyła już jedynie 60 osób. W 1906 roku gminę zamieszkiwało ich 51, a w 1933 roku zaledwie 12. Większość mennonitów po wojnie wyemigrowała do Niemiec, USA i Kanady. W 1931 roku w Małej Nieszawce było 242 mieszkańców, Nieszawka liczyła 225 osób, a w Wielka Nieszawka 328 osób. Tuż przed wojną Małą Nieszawkę zamieszkiwało 179 osób wliczając w to mieszkańców osady Dulewski Młyn. W 1945 roku przywrócono wsi polską nazwę Mała Nieszawka. Jej tereny zasiedlili między innymi przesiedleńcy i repatrianci.

Osobliwą historię dzisiejszych terenów Gminy Wielka Nieszawka stanowi również obecność na jej terenie poligonu wojskowego. Jego początki mają miejsce w roku 1607, kiedy to w Toruniu odbyły się pierwsze ćwiczenia wojskowe, które zapoczątkowały artyleryjską tradycję wspomnianego miasta. Pierwsze ćwiczenia wojskowe na terenach lewobrzeżnej Wisły odbyły się w roku 1621 i 1625 na terenach dzisiejszego poligonu w okolicach Góry Kątowej. W roku 1659 w tym samym miejscu hetman Jerzy Sebastian Lubomirski przeprowadził manewry wojskowe mające na celu przygotowanie wojsk pod wodzą Stefana Czarnieckiego oraz artylerii koronnej pod wodzą starszego nad armatą Krzysztof Grodzkiego do odsieczy Gdańskowi i Grudziądzowi. Od tego wydarzenia, wzniesienia na poligonie noszą nazwy Góra Czarnieckiego i Góra Hetmańska. Na terenie poligonu w roku 1765 powstała kapliczka drewniana pod wezwaniem Matki Boskiej Częstochowskiej. Kapliczka była potocznie nazywana „Napoleońską” w związku ze stacjonowaniem na terenie poligonu w roku 1812 wojsk francuskich. Mimo wielu zawirowań wojennych przetrwała do XX wieku. W wyniku stwierdzenia jej nienajlepszego stanu technicznego została rozebrana w roku 1974 i przeniesiona do Wielkopolskiego Parku Etnograficznego w Dziekanowicach, natomiast elementy znajdujące się wewnątrz kościoła przekazano parafii w Otłoczynie. Po roku 1874 poligon sukcesywnie rozbudowywano. Na potrzeby poligonu wybudowano między innymi istniejącą do dzisiejszych czasów bocznice kolejową. Na terenie poligonu funkcjonowała również kolej wąskotorowa. Po I wojnie światowej toruński poligon stał się głównym ośrodkiem szkoleń artyleryjskich w Polsce. Początkowo podlegał pod siedzibę

dowództwa VIII Okręgu Wojskowego w Toruniu, natomiast od 1921 roku pod utworzoną Szkołę Strzelań Artylerii przekształconą później w Centrum Szkolenia Artylerii. W roku 1927 poligon zajmował powierzchnię około czterech kilometrów kwadratowych. Po II Wojnie Światowej teren zaczął być ponownie wykorzystywany dla celów szkoleń wojskowych. Ponownie zwiększono powierzchnię Centralnego Poligonu Artyleryjskiego, przez co zlikwidowana została wieś Popioły. W granice poligonu wcielono również część terenów wsi Brzoza i Brzeczka. Mieszkańcy byli przesiedlani do wsi Gutowo, Pędzewo, Skłudzewo i Mała Nieszawka. W 1994 roku teren poligonu przejęła Wyższa Szkoła artylerii i Wojsk Rakietowych w Toruniu, przekształcona w 2002 roku w Centrum Szkolenia Artylerii i Uzbrojenia. Teren poligonu wojskowego ze względu na swoje wykorzystanie, nie został zbyt dobrze poznany, jeśli chodzi o jego przeszłość historyczną jednak przypuszcza się, że skrywa na swoich terenach wiele wartościowych zabytków archeologicznych.

3.2. Krajobraz kulturowy

Najcenniejsza zabudowa usytuowana jest w dwóch wsiach Małej i Wielkiej Nieszawce. Zachowały one do dzisiaj charakterystyczny układ zabudowy tzw. rzędówkę bagienną, będący dziedzictwem wielowiekowego osadnictwa olenderskiego na tych terenach. Charakteryzuje się usytuowaniem zabudowy wzdłuż drogi oraz prostopadle ułożonymi do niej polami oddzielnymi rowami odwadniającymi. Pierwotna zabudowa drewniana i murowana jest w coraz większym stopniu wypierana przez współczesne budownictwo mieszkaniowe rozwijające się bardzo dynamicznie bez poszanowania historycznych układów przestrzennych.

Typowa zagroda mennonicka różniła się od zabudowań miejscowych gospodarzy. Chaty olenderskie były większe, solidniej zbudowane i połączone jednym, wspólnym dachem z budynkami gospodarczymi. Wzajemne usytuowanie budynków wynikało z wielkości gospodarstwa. W najmniejszych gospodarstwach zabudowania stały w jednej linii (typ Langhof), w tych nieco większych dopuszczano odstępstwa od reguły - zabudowania stawiano w linii łamanej (typ Winkelhof) lub podwójnej linii łamanej (typ Kreuzhof).

Najbardziej rozpowszechnionym typem chałupy była chata w konstrukcji zrębowej. Układ wnętrza nie był przypadkowy. Za przybudówką, zamieszkiwaną przez najstarszych członków rodziny znajdowała się właściwa część mieszkalna składająca się z kilku izb, do której przylegała część gospodarcza, oddzielona sienią - stajnią z oborą i chlewem oraz dalej stodoła. W zamożnych

gospodarstwach w części frontowej znajdowały się podcienia spełniające rolę podjazdu dla wozów, nad którymi wznoszono nadbudówki. W centralnej części chałupy znajdował się tzw. system ogniowy składający się z szerokiego komina oraz kaflowej lub ceglanej kuchni.

Dopełnieniem krajobrazu były drzewa oraz krzewy osłaniające zagrody od strony rzeki oraz plecione płoty, które zatrzymywały żyzny muł w czasie powodzi.

3.3. Zabytki nieruchome

Obiektami o najwyższym znaczeniu dla gminy są dwa obiekty rejestrowe - ruiny zamku krzyżackiego oraz dawna kaplica mennonicka. (zostały one opisane w osobnym punkcie)

Największa liczba przykładów tradycyjnej zabudowy składającej się z budynku mieszkalnego oraz budynku gospodarczego zachowała się na terenie Małej i Wielkiej Nieszawki. Budynki znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków pochodzą w większości z początku XX w. Na szczególną uwagę zasługuje XVIII-wieczny drewniany budynek przy ul. Toruńskiej 7 w Wielkiej Nieszawce.

Wskazane poniżej obiekty, prezentują zarówno charakterystyczny dla gminy typ budownictwa, jak i ważniejsze budynki użyteczności publicznej oraz jedyny obok dawnej kaplicy mennonickiej przykład architektury sakralnej z terenu gminy.

Chata drewniana przy ul. Toruńskiej 7 w Wielkiej Nieszawce

Budynek przy ul. Toruńskiej 7 położony jest w południowej pierzei ulicy, we wschodniej części Wielkiej Nieszawki. Został wzniesiony w 2. poł. XVIII w. i jest do dzisiaj ostatnim przykładem drewnianego osadnictwa olenderskiego zachowanym in situ.

Został wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta, równoległe do ulicy, z częścią gospodarczą przylegającą od strony zachodniej. Jest parterowy, drewniany, wzniesiony w konstrukcji zrębowej, kryty dachem 2-spadowym. We wschodniej, szczytowej ścianie zachowała się oryginalna stolarka drzwiowa i okienna z okiennicami.

Leśniczówka, ob. dom przy ul. Nad Potokiem 5 w Cierpicach

Budynek byłej leśniczówki położony jest na terenie osady Dybowo na lewym brzegu Zielonej Strugi. Został wzniesiony na przełomie XIX i XX w. jako budynek mieszkalny, a następnie leśniczówka.

Budynek na planie prostokąta zbliżonego do kwadratu, 2-kondygnacyjny z niewielkim poddaszem kryty dachem 2-spadowym. Wzniesiony w konstrukcji ryglowej, z drewnianym, 2-kondygnacyjnym gankiem, z zachowanym bogatym detalem snycerskim od strony wschodniej, zwieńczonym niewielkim, trójkątnym szczytem powtórzonym w elewacji zachodniej. Od strony wschodniej wychodzącej na Strugę budynek posadowiony na wysokiej, kamiennej podmurówce, co było prawdopodobnie związane z istniejącym tutaj stawem zasilanym wodami Zielonej Strugi. Obecnie budynek pełni funkcje mieszkalne. Nowa leśniczówka została wzniesiona w sąsiedztwie.

Kościół pw. Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski w Cierpicach

Pierwsze starania o budowę własnego kościoła parafialnego dla mieszkańców Cierpic oraz okolicznych wsi miały miejsce w 1928 r., kiedy proboszcz parafii w Podgórzu, do której należały wówczas Cierpice, zaadaptował na kaplicę salkę szkolną. W 1933 r. zawiązano Towarzystwo Budowy Kościoła, które przystąpiło do inwestycji 21 marca 1938 r. Nowa parafia powstała bardzo szybko, już 3 grudnia 1938 r. Po wybuchu II wojny światowej świątynię zamieniono na magazyn zboża, a pierwszego proboszcza ks. Bernarda Sadeckiego aresztowano i wysłano do obozu w Stutthoffie, gdzie zmarł 3 sierpnia 1940 r. Kościół oddano do użytku w 1945 r. W następnych latach trwały prace przy wyposażeniu wnętrza oraz budowie plebanii (1948-1958). Konsekracji świątyni dokonał 19 września 1970 r. ks. kard. Stefan Wyszyński.

Kościół został zaprojektowany przez Wierę i Kazimierza Sylwestrowiczów w stylu modernistycznym. Został wzniesiony na planie prostokąta z węższym prezbiterium zamkniętym prosto i asymetrycznie usytuowaną kwadratową wieżą w narożu południowo-wschodnim. Od strony zachodniej do elewacji przylegają dwa aneksy, elewacja wschodnia artykułowana jest rzędem półkoliście zamkniętych okien. Wejście główne do kościoła znajduje się w środkowej osi elewacji południowej.

Dworzec kolejowy w Cierpicach

Zachowany do dzisiaj dworzec kolejowy w Cierpicach wzniesiony prawdopodobnie w latach 70. XIX w. jest jedną z dwóch pośrednich stacji kolejowych (obok Solca Kujawskiego) pomiędzy tymi miastami. Od 2016 r. pasażerski ruch kolejowy został przeniesiony na nową stację Cierpice Kąkol.

Wolnostojący budynek dworca kolejowego usytuowany jest w sąsiedztwie dwóch budynków mieszkalnych przeznaczonych prawdopodobnie dla pracowników kolei. Założony jest na planie wydłużonego prostokąta z szerszą częścią środkową przeznaczoną na kasy oraz poczekalnie oraz parterowy magazyn dostawiony do elewacji wschodniej. Budynek główny jest parterowy z poddaszem kryty dachem wielospadowym, murowany, tynkowany z dwoma ryzalitami w elewacji północnej i południowej zakończonymi płaskimi, trójkątnymi szczytami. Otwory okienne i drzwiowe zamknięte są łukiem odcinkowym.

3.4. Zabytki archeologiczne

Podstawową i wiodącą metodą ewidencjonowania stanowisk archeologicznych jest ogólnopolski program badawczo-konserwatorski Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). Systematyzuje on istniejący zasób wiedzy o rozpoznaniu archeologicznym terenu, poprzez obserwację archeologiczną terenu oraz uwzględnianie informacji zawartych w zbiorach archiwalnych, zbiorach muzealnych, instytucjach i publikacjach. Zbiór dokumentacji AZP, reprezentujący ewidencję zasobów archeologicznych, jest otwarty i ciągle uzupełniany w procesie archeologicznego rozpoznania terenu. Do zbioru włączane są wszelkie informacje o wszystkich sukcesywnie odkrywanych reliktach przeszłości niezależnie od charakteru badań, a także wszystkie bieżące informacje weryfikujące lub uzupełniające dotychczasowe zebrane dane. W ten sposób dokumentacja stanowisk archeologicznych utworzona metodą AZP może być źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie i zabytkach archeologicznych.

Obecnie Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na Gminę Wielka Nieszawka obowiązek sporządzenia ewidencji zabytków archeologicznych znajdujących się na terenie gminy. Na ich podstawie założono ewidencję zabytków archeologicznych dla Gminy

Wielka Nieszawka, którą należy na bieżąco uzupełniać o nowe dane nt. wszystkich sukcesywnie odkrywanych reliktych przeszłości, niezależnie od charakteru badań oraz na podstawie uzyskiwanych wyników badań weryfikacyjnych AZP. W ewidencji zabytków archeologicznych ujęto 118 stanowisk, na których stwierdzono różne funkcje osadnicze, z których jedno znajduje się w rejestrze zabytków - ruiny późnośredniowiecznego zamku w Małej Nieszawce.

Pierwsze badania archeologiczne zamku w Małej Nieszawce przeprowadzono w latach 1975-1979, a następne w latach 1982-1986, 1988 i 1990 r. Badania archeologiczne pozwoliły na częściowe odsłonięcie murów obwodowych, obmurowań fosy oraz podpiwniczeń.

3.5. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie gminy Wielka Nieszawka znajduje się Olenderski Park Etnograficzny, będący oddziałem Muzeum Etnograficznego im. Marii Znamierowskiej-Prüfferowej w Toruniu. Skansen w Wielkiej Nieszawce jest jednym z trzech oddziałów muzeum obok ekspozycji w centrum miasta i w Toruniu-Kaszcorku, oraz jednocześnie pierwszym w Polsce skansenem poświęconym osadnictwu olenderskiemu.

W zbiorach muzeum znajdują się liczne obiekty pogrupowane w kilku kolekcjach - działu architektury i parków etnograficznych, folkloru, gospodarki i rzemiosł, historii i socjologii, rybołówstwa i zajęć wodnych oraz sztuki i estetyki m.in.: detale architektoniczne, narzędzia ciesielskie, dewocjonaalia, instrumenty muzyczne, fotografie i karty pocztowe, tkaniny, meble oraz liczne przedmioty związane z rzemiosłem.

Na powierzchni ponad 5 ha w Wielkiej Nieszawce zrekonstruowano olenderską wieś, będącą typowym fragmentem nadwiślańskiego krajobrazu z przełomu XIX i XX w. Na jej terenie znajduje się 6 budynków przeniesionych z terenu Doliny Dolnej Wisły składających się na 3 zagrody:

- zagroda z Kaniczek powstała w 1757 r. o czym świadczy data wraz z inicjałami właściciela znajdująca się nad frontową wystawką i jest jedną z ostatnich podcieniowych domów zachowanych na terenie Doliny Dolnej Wisły. Budynek składa się z drewnianej części mieszkalnej z zachowanymi fragmentami tapety z 1910 r. oraz murowanej części gospodarczej. W jego sąsiedztwie znajduje się stodoła z Wielkiego Wełcza z 1841 r. oraz spichlerz z Wielkiego Zajączkowa z pocz. XIX w., wzniesione w konstrukcji szkieletowej oraz dom dla robotników rolnych z Mątowskich Pastwisk z 1827 r.

- zagroda z Niedźwiedzia została wzniesiona w latach 90. XVIII w. Zarówno część mieszkalna oraz inwentarska, zostały wzniesione w konstrukcji wieńcowej. We wnętrzu zachował się oryginalny, kaflowy piec z ozdobną koroną.
- zagroda z Gutowa pochodzi z przełomu XVIII i XIX w. Część mieszkalna została wzniesiona w konstrukcji wieńcowej, część inwentarska jest murowana z cegły. Od frontu znajduje się drewniana wystawka, a we wnętrzu głównej izby zachowała się szafa wnękowa, piec kaflowy, portal drzwiowy oraz malowane deski podsufitowe z cytatami z Biblii luterkańskiej oraz przysłowia i powiedzenia.

Teren wokół zagród został uzupełniony małą architekturą - studniami, płotami, piwniczkami oraz przydomowymi ogródkami i sadami.

Dopełnieniem krajobrazu kulturowego wsi olenderskiej jest zachowany in situ cmentarz mennonicki pochodzący z XVIII w. i użytkowany do 1945 r. Na jego terenie, o powierzchni 0,35 ha, zachowały się tumby i stele grobowe z krzyżami i tablicami, pochodzące przeważnie z okresu międzywojennego, przy czym najstarszy nagrobek pochodzi z przełomu lat 30. i 40. XIX w. W czasie prac porządkowo-konserwatorskich cmentarz został uporządkowany, wytyczono aleje, zrekonstruowano nagrobki na podstawie zachowanych fragmentów oraz usunięto dziko rosnące krzewy i drzewa.

3.6. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne gminy Wielka Nieszawka związane jest w głównej mierze z osadnictwem olenderskim zapoczątkowanym na przełomie XVI i XVII w. Chociaż już w XIX w. stanowili mniejszość, odcisnęli niezatarte piętno, które dzisiaj jest źródłem dumy i inspiracji dla obecnych mieszkańców gminy. Poza dziedzictwem materialnym w postaci przedwojennych domów, cmentarzy, miejsc kultu, czy obiektów związanych z melioracją zachowały się również dawne nazwy miejscowości oraz osad zakładanych przez mennonitów takie jak Kozibór, Kozieniec, Duliniewo. Pomimo tego, że zostały one wchłonięte przez rozrastające się wsie Mała i Wielka Nieszawka istnieją do dzisiaj w zbiorowej pamięci mieszkańców tej ziemi. Dowodem na to, że historia jest tutaj wciąż żywa są nazwy własne obiektów takich jak Centrum Sportu i Rekreacji „Olender”, czy nowopowstała ulica Mennonitów prowadząca do Olenderskiego Parku Etnograficznego.

To właśnie ta instytucja jest motorem napędowym różnego rodzaju imprez i wydarzeń kulturalnych przybliżających codzienne życie mennonitów sprzed 100 lat i szerzej promuje i edukuje społeczeństwo z zagadnień związanych z etnografią i folklorem. Muzeum organizuje szereg imprez edukacyjno-rekreacyjnych skierowanych do grup oraz zwiedzających indywidualnie. W swojej ofercie ma spotkania pn.:

- „**100 lat temu na wsi**”, podczas których zaprasza na sypanie wzorów piaskiem, wycinanie firanek z papieru, prezentację instrumentów ludowych, tradycyjne zabawy dzieci wiejskich etc.
- „**Wyprawa do Olendrów**”, w czasie których uczestnicy dowiedzą się kim byli oraz skąd i kiedy przybyli osadnicy olenderscy nad Wisłą.

Organizowane są również wystawy czasowe oraz jednodniowe imprezy specjalne z udziałem grup teatralnych, w czasie których zwiedzający podczas spaceru po skansenie mogą spotkać aktorów przebranych za mennonitów wykonujących codzienne obowiązki w domu oraz w ogrodzie i na polu. Istnieje również możliwość zwiedzania skansenu wraz z przewodnikiem na podstawie samych biletów wstępu.

Drugim filarem zapewniającym ofertę kulturalną jest Urząd Gminy, który zadania w tym zakresie wykonuje poprzez Gminne Centrum Kultury. Organizowany jest szereg wydarzeń kulturalnych skierowanych do najmłodszych i starszych: festyn gminny, zajęcia taneczne, przegląd twórczości artystycznej klubów seniora „Po ten kwiat paproci”, dzień dziecka, gminny festiwal piosenki dziecięcej i młodzieżowej „Muzyka bez granic”. Na terenie gminy działa biblioteka publiczna założona w 1949 r. oraz liczne organizacje pozarządowe m.in. lokalna grupa działania „Podgrodzie Toruńskie”, czy kluby gospodyń wiejskich w Brzozie i Wielkiej Nieszawce. poniżej pełen wykaz organizacji pozarządowych działających na terenie gminy Wielka Nieszawka (źródło: www.wielkanieszawka.pl):

- Stowarzyszenie Akademia Rozwoju Inicjatyw Lokalnych,
- Koło Emerytów, Rencistów i Inwalidów nr 22, „Leśna Kraina”
- Klub Seniora „Leśna Kraina” Cierpice
- Parafialny Oddział Akcji Katolickiej Diecezji Toruńskiej

- Stowarzyszenie Hodowców Gołębi Rasowych w Toruniu
- Stowarzyszenie „Towarzystwo Strzeleckie Olender Shooting Center”,
- Stowarzyszenie „Klub Sportowy Olender” (sekcje: pływacka – Olender Sport RRR, tenisa stołowego – Tajfun, kolarska – Iskra, piłki siatkowej – Kolibry)
- Nieszawskie Stowarzyszenie Samorządowe „Wspólne Gniazdo”,
- Fundacja Grupa T,
- Stowarzyszenie Mieszkańców Gminy Wielka Nieszawka „Przyjazna Gmina”
- Koło Gospodyń Wiejskich Mała Nieszawka, Mała Nieszawka
- Koło Gospodyń Wiejskich Wielka Nieszawka
- Koło Gospodyń Wiejskich Brzoza

4. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY

4.1. Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków

L.p.	Miejscowość	Zespół/obiekt pojedynczy	Datowanie	Nr rejestru zabytków
1	Mała Nieszawka	Kaplica mennonicka, obecnie kościół parafialny, rzymskokatolicki p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa wraz z otoczeniem.	1890 r.	A/108 decyzja z dnia 07.07.1994
2		Cmentarz jeńców wojennych z II wojny światowej	1945 r.	A/1519 z 1.06.1987

4.2. Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

L.p.	Miejscowość	Zespół/obiekt pojedynczy	Datowanie	Nr rejestru zabytków
1.	Mała Nieszawka	Ruiny zamku	XIII w.	C/11 decyzja z dnia 26.08.1935 r.

4.3. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków gminy Wielka Nieszawka

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Wielka Nieszawka w formie zbioru kart adresowych została przyjęta Zarządzeniem nr 92/2020 Wójta Gminy Wielka Nieszawka z dnia 19.11.2020 r. w sprawie utworzenia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Wielka Nieszawka.

4.3.1. Zabytki nieruchomości

Aneks nr 1, str. 87

4.3.2. Zabytki archeologiczne

Aneks nr 2, str. 92